

DYSTOPISCH *DARWINIA*

EEN ROMAN UIT EN OVER EEN NIEUWE WERELD

BA-scriptie Moderne Letterkunde
Begeleider: dr. B.K. Ieven
BA Nederlandse taal en cultuur

Universiteit
Leiden

INHOUDSOPGAVE

INLEIDING	3
HOOFDSTUK 1: DE SATIRISCH-DYSTOPISCHE TOEKOMSTROMAN	6
HOOFDSTUK 2: DE “VOORSPELENDE FUNCTIE” VAN TOEKOMSTLITERATUUR	15
HOOFDSTUK 3: <i>DARWINIA</i>'S TOEKOMST, ONS HEDEN?	24
CONCLUSIE	35
BIBLIOGRAFIE	37
LIJST VAN AFBEELDINGEN	40

INLEIDING

---

*geen jongeling der eenentwintigste eeuw zou zich de dwaasheid in 't hoofd halen,
om vrijwillig eene enkele letter te lezen*

(Anne Johannes Vitringa, 1876)

Wat kenmerkt de eenentwintigste eeuw? We kunnen proberen het te beschrijven, en dan voornamelijk in termen die we vaak horen vallen in kranten en andere toonaangevende media. ‘Ontlezing’, ‘individualisering’, ‘netwerken’, ‘duurzaamheid’, ‘vrijheid’, ‘voortgang’, ‘toekomstgericht’; even veelzeggende als loze termen. We kunnen ook verklaren waarom het zo lastig is onze huidige maatschappij te beschrijven: door wat Anthony Giddens het ‘peculiarly dynamic character’¹ van de laatmoderne samenleving noemt is ieder maatschappelijk begrip tijdelijk, snel achterhaald. We kunnen ook een radicalere positie innemen en met Michel Foucault stellen dat we momenteel onderworpen zijn aan een episteme, een set van onbewuste regels die alle (wetenschappelijke) conversatie binnen onze tijd en gemeenschap beheersen.² Dat het gaat om onbewuste regels maakt dat pas achteraf een reflectie mogelijk is op de onderliggende maatschappelijke principes die ons momenteel sturen en vormen. Het is in deze opvatting wachten op een epistemische breuk³, waarna we de huidige tijd kunnen bezien. We kunnen, tot slot, onszelf ook precies op die breuklijn positioneren. In dat geval kan de situatie waarin we ons bevinden worden beschreven zoals Zygmunt Bauman dat doet: ‘as a case of interregnum’⁴. In die laatste opvatting stellen we dat we ons tussen twee tijdperken in bevinden, in een status van maatschappelijke onzekerheid⁵. Dit maakt dat niet alle momenteel relevante principes, normen en waarden te definiëren zijn.

Wanneer we de werkelijke beleving van onze huidige tijd willen verklaren, brengt dit soort theoretische verklaringsmodellen ons echter niet verder. In plaats daarvan loont het mogelijk om vanuit ons lastig peilbare heden terug te kijken naar het verleden. Dan heb ik het niet per definitie over het clichématige “leren van het verleden”, want de geschiedenis heeft

---

¹ Giddens 1991, p. 16.

² Zie Foucault 1966.

³ Ibidem.

⁴ Bauman 2012, p. 49.

⁵ Bauman 2012, pp. 51-52. Cf. p. 52: ‘Finding an exit from the state of interregnum and chronic as well as unredeemable uncertainty would require the restoration of the commensurability of power and politics. Present-day uncertainty being rooted in global space, that task can be performed solely at the global level and solely by (alas not as yet existing) global lawmaking, executive, and juridical institutions.’

ons meer te bieden dan handboeken over onwenselijke situaties waarin we ons in de toekomst liever niet nog een keer bevinden. Het zijn de leesboeken, de romans, waarin naast de feitelijke en belerende stem van de verteller uit de samenleving van nu ook de stemmen doorklinken uit meerdere maatschappelijke lagen van de samenleving van toen.⁶

Wat als die stemmen uit het verleden expliciet iets zeggen over ons eenentwintigste-eeuwse heden? Dat is precies wat er gebeurt in *Darwinia. Een roman uit een nieuwe wereld*.⁷ van Anne Johannes Vitranga (pseud. Jan Holland, 1876). De ‘nieuwe wereld’ waarover geschreven wordt is ‘de humane en verlichte eenentwintigste eeuw’⁸. Door een aardpoolverschuiving ontdooit de Noordpool, waarop een Inuitgemeenschap woont die door Duitse wetenschappers op ontdekkingsreis wordt omgevormd binnen de kaders van een darwinistisch samenlevingsideaal⁹. Het is een maatschappelijk experiment binnen de grenzen van een literair werk uit de negentiende eeuw dat een – zij het een extreme – mogelijke toekomstige samenlevingsvorm onderzoekt: die van de eenentwintigste eeuw. Deze fictieve eenentwintigste eeuw heeft echter heel wat raakvlakken met de huidige, “echte”, eenentwintigste eeuw. Hoe ondefinieerbaar de huidige samenleving ook moge zijn; verschijnselen als wetenschappelijke obsessie, raszuiverheid, emancipatiediscussies, klimaatverandering, liberalisme en idealisme zijn voor de hedendaagse lezer herkenbaar.¹⁰ Ze maken onderdeel uit van een discours waar we ons in bevinden.

Dat een dystopische roman die bijna 150 jaar geleden verscheen enkele hedendaagse discussiepunten zo beeldend beschrijft geeft te denken. Met de Darwiniaanse samenleving loopt het niet goed af. Is de roman een voorbode voor dat waar de hedendaagse samenleving op afkoerst? Of, minder radicaal gesteld: Kunnen we leren van de beschrijving van een maatschappij die in bepaalde opzichten behoorlijk op de “onze” lijkt? Welke vraag je ook stelt, feit blijft dat er opmerkelijke overeenkomsten bestaan tussen de fictieve eenentwintigste eeuw in *Darwinia* en de huidige, reële. In deze scriptie onderzoek ik de mogelijk “voorspellende karaktertrekken” van sciencefictionromans zoals *Darwinia*¹¹, om een conclusie te kunnen

---

⁶ Op de theoretische achtergrond van deze redenering (Marita Mathijssen’s ‘dubbelzijdigheid’ ingekleurd met de orkestratiegedachte van Bakhtin) kom ik later in deze scriptie nog uitgebreid terug.

⁷ Vanaf hier zal ik gebruikmaken van de afkorting ‘*Darwinia*’.

⁸ Vitranga 1876, deel II, p. 234.

⁹ Het betreft een samenleving die – zeker in beginsel – draait om wat Herbert Spencer op basis van Darwin’s theorie ‘survival of the fittest’ heeft genoemd (voor het eerst in *The principles of biology*, 1864). Hoewel de samenleving op Darwinia expliciet in navolging van Charles Darwin wordt vormgegeven, moet de oorsprong van de maatschappelijke toepassing dus eigenlijk bij Spencer gezocht worden. Zie Spencer 1864 (o.a. p. 444).

¹⁰ Het voert te ver deze thema’s in deze inleiding stuk voor stuk te ondersteunen met actuele voorbeelden. Enkele van deze thema’s zullen in de analyse van *Darwinia* in het derde hoofdstuk nog nader worden besproken. In dat hoofdstuk ligt de nadruk op de rol van klimaat, Darwin, wetenschap en liberalisme binnen *Darwinia*.

¹¹ Later in deze scriptie leg ik uit waarom *Darwinia* als sciencefictionroman kan worden beschouwd.

trekken over wat romans uit het verleden ons in het heersende interregnum van Bauman kunnen leren over ons heden. De vraag die centraal staat, luidt: *Hoe is het schijnbaar toekomstvoorspellende karakter van de satirisch-dystopische roman Darwinia van Anne Johannes Vitranga te verklaren met behulp van de huidige sciencefictiontheorie?*

Om deze vraag te kunnen beantwoorden zullen eerst twee theoretische hoofdstukken volgen. In hoofdstuk 1 wordt aandacht besteed aan de cognitieve en morele functie van romanliteratuur in het algemeen en de specifieke uitwerking van deze functies in de sciencefictionliteratuur. Ook zal ik in dit hoofdstuk het begrip ‘dystopische satire’ introduceren om de plaats van *Darwinia* binnen het sciencefictiongenre te kunnen specificeren, en de relatie tussen een werk als *Darwinia* en de maatschappij te kunnen duiden. De genrestheorie zal hier als middel worden gebruikt om maatschappelijke tendensen te beschrijven en verklaren. In hoofdstuk 2 zal ik betogen dat de speciale verhouding van de dystopische satire tot de maatschappij maakt dat in dit genre gesproken kan worden van een omkering van de dubbeltijdigheid. Hierin ligt de kern van een verklaring voor het mogelijk toekomstvoorspellende karakter van de dystopische satire. In het laatste hoofdstuk staat *Darwinia* centraal, en de vraag naar de invloed van de vertelinstantie en het referentiekader van de lezer op het toekomstvoorspellende karakter van de roman. Dát aan deze roman een relevante maatschappelijke functie kan worden toegedicht, zal zonder meer blijken.

Dat brengt mij terug bij het citaat waar deze inleiding mee begon. ‘Geen jongeling der eenentwintigste eeuw zou zich de dwaasheid in ’t hoofd halen, om vrijwillige eene enkele letter te lezen’¹². Deze scriptie is een pleidooi voor het tegengestelde. Wie meer leest, leert. Van en over het verleden, maar – zo zal ik betogen – ook over zijn eigen heden. Lezen hoeft niet voor een ander, voor de elitaire of intellectuele verwachtingen, of voor de moraal. Lezen kan gelegitimeerd worden met een veel simpeler grondslag, bekend en berucht in de samenleving van *Darwinia* en tevens niet onbekend in de onze: ‘de zucht van eigenbelang’¹³. Lezen doe je voor jezelf.

---

¹² Vitranga 1876, deel II, p. 230.

¹³ Vitranga 1876, deel I, p. 186.

HOOFDSTUK 1

DE SATIRISCH-DYSTOPISCHE TOEKOMSTROMAN

In de inleiding van deze scriptie schreef ik over de mogelijk maatschappelijke relevantie van romans uit het verleden voor de mens van nu. Wat kan een roman als *Darwinia* betekenen voor en zeggen over de hedendaagse lezer? Over de mogelijke functies van literatuur bestaan verschillende opvattingen. In dit eerste hoofdstuk zal een onderscheid worden gemaakt tussen enerzijds de morele functie en anderzijds de cognitieve functie van literatuur. Deze zullen beide worden besproken aan de hand van theoretische inzichten van Finkielkraut (2009), Heijne (2009), Bakhtin (1981[origineel 1935]) en Mathijssen (2004 en 2013). Vervolgens zal voornamelijk de cognitieve component nader worden onderzocht in het licht van de sciencefictionroman. Hiertoe gebruik ik de theorie van Jameson (1982). Tot slot zal – in de hier samengevoegde voetsporen van o.a. Frye (1957 en 1965), Gordin e.a. (2010), Huntington (1982), Moylan (2000) en Sargent (1994) – aandacht worden besteed aan de maatschappijkritische subcategorie van de sciencefictionroman die ik de *dystopische satire* zal noemen, en waaronder ik *Darwinia* schaar.

‘De roman laat ons echt zien.’¹⁴ Dit is hoe de maatschappijgerelateerde functie van romans door Bas Heijne kort en krachtig wordt beschreven. Het essentiële belang van literatuur is naar zijn mening te vinden in haar morele karakter. Hij baseert zich daartoe op filosoof Alain Finkielkraut, die literatuur presenteert als een entiteit die in staat is te experimenteren met al dan niet bekende of herkenbare maatschappelijke concepten¹⁵ en die getuigt van morele betrokkenheid, omdat ze in staat is inzicht te bieden in sociaalmaatschappelijke dilemma’s.¹⁶ Voorgaande kan worden beschreven als de morele functie van literatuur. De vraag naar de wijze waarop het inzicht in sociaalmaatschappelijke problematiek in romans geconcretiseerd wordt, blijft echter onbeantwoord bij zowel Heijne als Finkielkraut.

Deze vraag lijkt wel te kunnen worden beantwoord aan de hand van de theorie van literatuurwetenschapper Mikhail Bakhtin. In diens essay ‘Discourse in the novel’ introduceert

---

¹⁴ Heijne 2009, p. 94.

¹⁵ Een kritisch lezer haalt dit inderdaad uit de strekking van de analyses van Finkielkraut in *Un coeur intelligent*. Echt expliciet wordt deze opvatting niet gemaakt, maar pp. 36, 303 en 334 (Finkielkraut 2009) bieden toch kort inzicht in Finkielkraut’s perceptie van de relatie tussen literatuur en (sociaalmaatschappelijke) werkelijkheid.

¹⁶ Dit doet literatuur volgens Finkielkraut door de werkelijke wereld los te maken van versluisende interpretaties. Zie Finkielkraut 2009, pp. 303 en 334.

Bakhtin het begrip ‘heteroglossia’ als meertalig en meertijdig construct dat aangeeft dat taal in staat is meerdere sociaalmaatschappelijke afspiegelingen tegelijk te vatten:

Thus at any given moment of its historical existence, language is heteroglot from top to bottom: it represents the co-existence of socio-ideological contradictions between the present and the past, between differing epochs of the past, between different socio-ideological groups in the present [...] and so forth, all given a bodily form.¹⁷

De roman is volgens Bakhtin in staat om al deze verschillende soorten talen, die hij als ‘specific points of view on the world’¹⁸ beschrijft, naast elkaar te presenteren.¹⁹ Een roman kan dus een afspiegeling bieden van meerdere maatschappelijke stemmen tegelijk. De lezer wordt een ‘artistieke “orkestratie” van [...] *speech types* [gewaar] die tot een veelvoud van betekenissen en interne spanningen en ambivalenties kan leiden.’²⁰ Binnen iedere “stem” in de roman valt daarnaast een onderscheid te maken tussen twee verschillende sprekers. Bakhtin spreekt over ‘double-voiced discourse’: elke stem dient tegelijkertijd de directe intentie van het sprekende karakter, en de afgeleide stem van de auteur van het werk.²¹ Daardoor ontstaat een interne dialoog, die onder andere een komisch, ironisch of parodisch effect kan hebben.²²

De morele functie van literatuur wijst dus voornamelijk op het feit dat in romans bepaalde maatschappelijke dilemma’s worden gerepresenteerd waar lessen uit kunnen worden getrokken door de lezer. De cognitieve functie van literatuur maakt een concretere invulling van die problematiek mogelijk: de lezer leert tevens welke stemmen zich uiten over de maatschappelijke problematiek in kwestie, en hoe die stemmen zich tot elkaar verhouden. Uit de theorie van Bakhtin wordt niet alleen duidelijk dat er meerdere stemmen gehoord moeten worden om een conclusie te kunnen trekken over een heersend maatschappelijk bestel, maar ook dat een roman in wezen dus geen eenduidig moreel inzicht oplevert. De roman presenteert de lezer in de kern een meerstemmig inzicht in morele kwesties, waaruit de lezer zelf een morele conclusie kan trekken. Dat de roman cognitief en moreel vormend kan opereren, heeft dus alles te maken met de orkestratie van taal zoals Bakhtin deze omschrijft.

---

¹⁷ Bakhtin 1981, p. 291. In deze en de volgende noten waarin ik naar Bakhtin verwijs, verwijs ik naar de editie van Holquist (1981).

¹⁸ Bakhtin 1981, p. 291.

¹⁹ Bakhtin 1981, p. 292.

²⁰ Besser in: Rock, Franssen & Essink (red.) 2013, p. 116.

²¹ Bakhtin 1981, p. 324.

²² Bakhtin 1981, p. 324.

Positioneren we de cognitieve en morele functie van de roman ten opzichte van elkaar, dan gaat het cognitieve aspect dus vooraf aan het morele. De lezer verkrijgt eerst inzicht in het bestaan en functioneren van meerdere stemmen binnen de roman. Uit de wijze waarop de stemmen ten opzichte van elkaar zijn gepositioneerd, kan hij vervolgens een morele boodschap afleiden. Die morele boodschap wordt deels gestuurd door de vertelinstantie (waarover later meer), maar ook door de interpretatie en daarmee referentiekaders van de lezer in kwestie.

Naast de verschillende stemmen van romanpersonages spreekt volgens Bakhtin in elke roman dus telkens ook die van de auteur. Deze tweeledigheid van de orkestratie is goed te koppelen aan de theorie van Marita Mathijssen. In *Historiezucht* (2013) presenteert Mathijssen twee in deze context relevante begrippen. Het eerste, ‘het travestievermogen van literatuur’, duidt op het vermogen van literatuur om ‘de basale conflicten en obsessies van een samenleving weer te geven, zowel in de literaire vorm als in de inhoud.’²³ Specifiek voor de historische literatuur geeft Mathijssen aan dat daarin sprake is van ‘dubbeltijdigheid’: een historisch literair werk zegt net zo veel over de tijd die de auteur beschrijft als over de tijd waarin de auteur schrijft, omdat de auteur zich ‘niet [kan] loskoppelen van de eigentijdse obsessies en vraagstukken.’²⁴ Dit laatste is relatief vergelijkbaar met de zojuist besproken Bakhtiniaanse ‘double-voicedness’.

In bovenstaande is uitgelegd hoe de cognitieve en morele functie van literatuur zich ten opzichte van elkaar verhouden, en hoe deze verhouding concreet in te vullen is met het orkestratieprincipe van Bakhtin. Het ging tot nog toe echter om de roman in het algemeen. Het is afhankelijk van de *soort* roman hoe voornoemde twee functies in de praktijk uitwerken.

Darwinia, de roman die als uitgangspunt voor deze scriptie dient, is in beginsel een sciencefictionroman. De verteller presenteert namelijk een alternatieve darwinistische samenlevingsvorm, die zijns inziens tevens een realistische toekomstige maatschappij laat zien.²⁵ Zo schrijft de verteller: ‘er [zijn] in onze dagen vele heugelijke teekenen [...], die ons recht geven, om de hoop te koesteren, dat over eenige eeuwen Darwinia zal verwezenlijkt worden.’²⁶ Dautzenberg zou in dit kader spreken van toekomstfictie of eventueel

---

²³ Mathijssen 2013, p. 289 & Mathijssen 2004, pp. 73-89.

²⁴ Mathijssen 2013, p. 288.

²⁵ Zie o.a. Canavan 2017: ‘Science fiction (SF) emerges as a distinct literary and cultural genre out of a familiar set of world-famous texts ranging from Mary Shelley’s *Frankenstein* (1818) to Gene Roddenberry’s *Star Trek* (1966–) to the Marvel Cinematic Universe (2008–) that have, in aggregate, generated a colossal, communal archive of alternate worlds and possible future histories.’

²⁶ Vitranga 1876, deel II, p. 154.

eschatologische fictie²⁷, aangezien het draait om de beschaving van een primitief volk die zich voltrekt in de toekomst van de eenentwintigste eeuw. Een theoreticus die het soort sciencefictionroman waar *Darwinia* onder valt te scharen nader inkadert, is Fredric Jameson.

Allereerst geeft Jameson een concretere invulling van het toekomstaspect binnen dit soort sciencefictionromans. In het artikel ‘Progress versus utopia; or, can we imagine the future?’ (1982) wijst hij meermaals op het feit dat toekomst en sciencefiction nauw verweven zijn, met noties als ‘the anticipatory nature of SF as a genre’²⁸, ‘future’ als ‘ostensible content’²⁹ en een genre waarbinnen ‘the full “presence” – the settings and actions to be “rendered” - are the merely possible and conceivable ones of a near or far future’³⁰. Sciencefiction is in zijn theoretische opvatting dus een genre dat in staat is de ware toekomst dicht te naderen. Dit maakt sciencefiction tot een literaire subcategorie met sociaalmaatschappelijke relevantie.

In *Archaeologies of the future. The desire called utopia and other science fictions*. (2005) wijst Jameson verder op het utopische element dat in sciencefiction te ontdekken is. Hij volgt literatuurcriticus Darko Suvin in diens opvatting dat utopie gezien kan worden als een sociaaleconomisch subgenre van sciencefiction.³¹ Een tweede benadering is die van Northrop Frye, die er juist op wijst dat er twee utopische stromingen zijn te onderscheiden waarin de stroming die de technologische (en wetenschappelijke) kracht van een samenleving benadrukt overlapt met sciencefiction.³² Een derde aanvliegroete is het beschouwen van utopie als een mogelijke aard van de sciencefictionroman.³³ Drie wegen, die duiden op het verband tussen sciencefiction en utopie.

Wie de derde weg inslaat, komt voor een definitiekwestie te staan. De aard van een sciencefictionroman ofwel het beeld dat een dergelijke roman oproept kan van overwegend positief dan wel negatief karakter zijn, en daarmee gekwalificeerd worden als ‘utopie’ dan wel ‘dystopie’. John Huntington stelt in zijn essay over (anti-)utopieën dat dit meteen het meest wezenlijke verschil tussen beide vormen is:

---

²⁷ Dautzenberg 1980, p. 8. Bij eschatologische fictie gaat het om (Dautzenberg 1980, p. 8): ‘verhalen die in het heden of in de (vaak zeer nabije) toekomst én op aarde spelen en die de gehele of gedeeltelijke ondergang van de beschaving, de mensheid of zelfs de aarde beschrijven’.

²⁸ Jameson 1982, p. 150.

²⁹ Jameson 1982, p. 151.

³⁰ Jameson 1982, p. 151.

³¹ Jameson 2005, p. 14.

³² Dit is de utopische “stroming” die volgens Frye in de voetsporen treedt van Francis Bacon, te onderscheiden van de groep schrijvers die More en Plato volgen in het benadrukken van de wettelijke structuur van utopische samenlevingen. Zie Frye 1965, p. 324.

³³ Zie o.a. Huntington 1982.

Though opposites on the surface, utopia and dystopia share a common structure: both are exercises in imagining coherent wholes, in making an idea work, either to lure the reader towards an ideal or to drive the reader back from a nightmare. Both are the expression of a synthetic imagination, a comprehension and expression of the deep principles of happiness or unhappiness.³⁴

Het verschil tussen utopie en dystopie is in deze opvatting dus voornamelijk thematisch. Het heeft gevolg voor het positieve dan wel negatieve karakter dat aan de morele boodschap die mogelijk uit het werk spreekt kan worden toegedicht. Ook Ruth Levitas volgt deze benadering, waarbij zij eveneens de relatie tussen sciencefiction en toekomst sterk benadrukt: ‘The optimism of utopia and the pessimism of dystopia represent opposite sides of the same coin – the hope of what the future could be at best, the fear of what it may be at worst.’³⁵ Nu beide vormen sterk op elkaar lijken, kan men zich afvragen in hoeverre door de analist objectief te bepalen valt of sprake is van utopie dan wel dystopie. Naar analogie van de opvattingen van Northrop Frye over het onderscheid tussen satire en dystopie³⁶ kan verdedigd worden dat de keuze voor het één of ander in sterke mate afhankelijk is van de leeshouding van de lezer of analist in kwestie.³⁷ Het is bovendien ook mogelijk de keuze tussen utopie en dystopie als minder noodzakelijk te beschouwen, en beide vormen tegelijkertijd aanwezig te veronderstellen. Gordin, Tilley en Prakash³⁸ zijn radicaler dan Huntington en Levitas wanneer zij stellen dat utopie en dystopie niet zomaar als tegenovergestelden kunnen worden gezien:

A true opposite of utopia would be a society that is either completely unplanned or is planned to be deliberately terrifying and awful. Dystopia [...] is neither of these things; rather, it is a utopia that has gone wrong, or a utopia that functions only for a particular segment of society.³⁹

---

³⁴ Huntington 1982, p. 124. Ook Huntington gaat hierbij uit van de opvattingen van Darko Suvin.

³⁵ Levitas 1990, p. 139.

³⁶ Frye 1957.

³⁷ In het laatste hoofdstuk van deze scriptie, waarin de analyse van *Darwinia* als sciencefictionroman centraal staat, zal worden gekeken naar de stem van de zichzelf als objectief presenterende verteller. Deze draagt, net als de meest relevante personages in *Darwinia*, een redelijk overtuigend als ‘negatief’ te bestempelen beeld over van de maatschappij die zich in deze roman vormt.

³⁸ Jameson wijst er hier tevens op dat utopie en dystopie beide onder sciencefiction te scharen zijn.

³⁹ Gordin, Tilley & Prakash 2010, p. 1.

Sterker nog: ‘Every utopia always comes with its implied dystopia’⁴⁰. Die opvatting wordt in deze scriptie gevolgd, omdat deze zowel de mogelijkheid van utopie of dystopie als leeshouding als de structurele overeenkomsten tussen beide vormen intact laat.⁴¹

De dystopie wordt bij enkele van de besproken theoretici en in deze scriptie dus beschouwd als een gegeven dat inherent verbonden is aan de utopie: iedere utopie voert enig dystopisch karakter met zich mee. Enkele opmerkingen zijn hierbij nog wel van belang. Ten eerste wordt hier verondersteld dat het dystopische element binnen de utopie zich in verschillende mate kan manifesteren. De ene roman zal meer aanleiding geven tot een dystopische lezing dan de andere.⁴² Wat betreft dat ‘dystopische’ wil ik specifiekier zijn dan Huntington, die als gezegd de nadruk legt op het “negatievere” karakter van de dystopie. Een meer objectiveerbare visie biedt literatuurcriticus Tom Moylan in zijn werk over het dystopische narratief. Hij erkent het brede scala aan manifestatiemogelijkheden van de dystopie en concludeert dat zij alle één kenmerk gemeen hebben: het vermogen om de invloed van een ongezien en nog niet onderzocht sociaal systeem op het alledaagse leven van alledaagse mensen te registreren.⁴³ Het negatieve karakter noemt ook Moylan, wanneer hij meer in concreto beschrijft dat het in de dystopische tekst gaat om een ‘social “elsewhere” that appears to be far worse than any in the “real” world’⁴⁴. Daarbinnen wordt doorgaans een individu centraal gesteld dat zijn of haar leefomgeving bevraagt.⁴⁵ Dit zet de lezer, die van nature geneigd is tot identificatie met dat individu⁴⁶, aan tot het bevragen van diezelfde maatschappelijke context en dus tot bewustwording van de sociale leefomgeving.⁴⁷

Nu de dystopie is gekarakteriseerd en is gepositioneerd ten opzichte van de utopie, rest een laatste belangrijk onderscheid binnen het literaire begrippenkader, te weten de afbakening tussen de dystopie en de ‘anti-utopie’. De positie van deze twee concepten kent een lange

---

⁴⁰ Gordin, Tilley & Prakash 2010, p. 2. De auteurs onderscheiden twee mogelijkheden met betrekking tot de dystopie: dit kan een dystopie van de status quo zijn die de utopie beschrijft, of een dystopie die te vinden is in de manier waarop de specifieke utopie zichzelf in de praktijk corrumpert.

⁴¹ Waar in het navolgende de term ‘utopie’ wordt gebruikt, wordt daarmee ook ‘dystopie’ geïmpliceerd, tenzij nadrukkelijk anders aangegeven.

⁴² Hoe dit enigszins objectief benaderd kan worden zal blijken uit de analyse in het derde hoofdstuk, waarin aandacht wordt besteed aan de boodschap van de verteller in *Darwinia*.

⁴³ Moylan 2000, p. 8.

⁴⁴ Moylan 2000, p. 8.

⁴⁵ In zijn analyse van E.M. Forster’s ‘The Machine Stops’ noemt Moylan deze persoon ook wel ‘(social) misfit’ om het oppositionele karakter van deze figuur uit te drukken. Zie Moylan 2000, p. 112.

⁴⁶ Eaglestone (2004, p. 23) schrijft: ‘identification is part of how and why we read: “an embarrassingly ordinary process”, one so common and taken for granted that critics often neglect to examine it [...]’ Verder verwijs ik hier naar De Graaf, Sanders, Beentjes en Hoeken (2007, p. 240): ‘De veronderstelling is [...] dat de lezer als het ware in de plaats wordt gesteld van het personage bij wie het perspectief ligt [...]’

⁴⁷ Vergelijk hier de morele functie van literatuur die aan het begin van het hoofdstuk wordt onderscheiden.

discussiegeschiedenis in de literatuur. Het voert te ver deze hier volledig te bespreken.⁴⁸ Uit de discussie en haar complexe karakter blijkt in ieder geval dat beide termen dicht bij elkaar liggen. Een bruikbaar onderscheid is mijns inziens dat van Moylan. Hij geeft vrij concrete definities van enerzijds een anti-utopische dystopie en anderzijds een utopische dystopie:

In the anti-utopian dystopia, the best that can happen is a recognition of the integrity of the individual even when the hegemonic power coercively and ideologically closes in; whereas the utopian dystopia, a collective resistance is at least acknowledged, and sometimes a full-fledged opposition and even victory is achieved against the apparently impervious, tightly sutured system.⁴⁹

Deze beschrijving strookt met de later door Moylan beschreven opvatting van Lyman Sargent, die volgens Moylan op abstract niveau inhoudt dat het kritisch onderscheid tussen utopie en anti-utopie zich bevindt binnen de grenzen van de dystopische strategie. Als het dystopische narratief op deze wijze beschouwd wordt, dan duidt dit er volgens Moylan op dat het dystopische narratief de vraag stelt of correcte of progressieve keuzes (als verondersteld door het overkoepelende utopische genre) überhaupt kunnen worden gemaakt.⁵⁰ Hierdoor creëert de dystopie ruimte voor discussie. De dystopie die het maken van keuzes bevraagt is vaak als een zelfbewuste waarschuwing te lezen, aldus Sargent⁵¹. Het *hoeft* dus niet mis te gaan; dat is slechts een (te vrezen) mogelijkheid.

Uit voorgaande blijkt dus dat “het utopische” in deze scriptie verondersteld wordt op twee verschillende niveaus aanwezig te zijn: de utopie is zowel een overkoepelende aanduiding voor een sciencefictiongenre, als een mogelijke thematische karakteristiek van het in de utopie aanwezige dystopische element. Dit is in onderstaande figuur schematisch aangeduid.

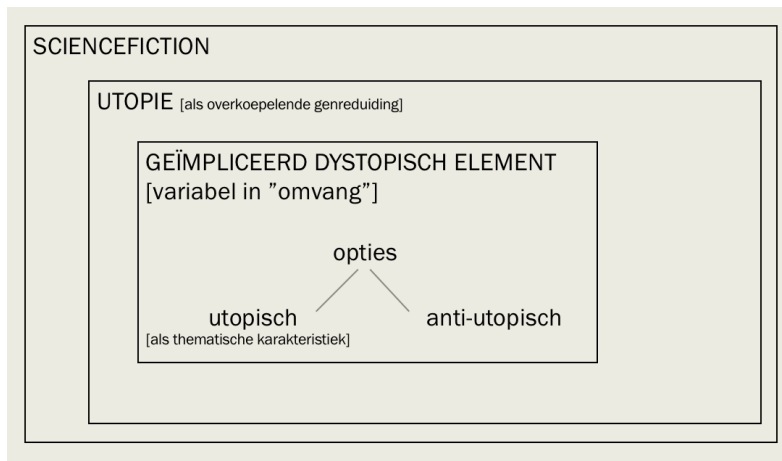
---

⁴⁸ Hiervoor verwijs ik naar Moylan 2000, pp. 124-145.

⁴⁹ Moylan 2000, p. 8.

⁵⁰ Moylan 2000, p. 135. Dit in tegenstelling tot opvattingen van iemand als Popper die meent dat een dystopie in wezen juist deze hele mogelijkheid om correcte en progressieve keuzes te maken ontkent.

⁵¹ Sargent 1994, p. 26.

Figuur 1: Begrippenkader utopische sciencefictionroman

Moylan legt uit dat criticus Robert M. Philmus betoogt dat tussen het utopische en anti-utopische format een verschil in tekstuele vorm te maken is. Dat vormverschil – dat hier niet nader besproken zal worden – neemt niet weg dat er een belangrijke overeenkomst tussen beide dystopische opties is aan te duiden: in beide gevallen zijn satirische elementen te bespeuren. Moylan legt dit helder uit aan de hand van een citaat van Philmus:

Whereas satiric elements in a utopia “serve to reinforce the desirability of a utopian order that may be achievable,” in the anti-utopia, in contrast, “the undesirability of the utopian order serves satiric purposes as the *reductio ad absurdum* of already existing social tendencies” (“Language of Utopia” 63).⁵²

Het dystopische element kent dus een “utopische” en “anti-utopische” variant.

Binnen dat dystopische element in de utopie ligt dus hoe dan ook een satirisch karakter besloten, zo blijkt uit Moylan’s interpretatie van Philmus. Het gaat hier expliciet om satire, *niet* om ironie. Northrop Frye beschrijft het verschil kernachtig: ‘satire is militant irony: its moral norms are relatively clear, and it assumes standards against which the grotesque and absurd are measured.’⁵³ Satire veronderstelt dus een normenkader waartegen dystopische literatuur zich kan afzetten. Welk normenkader dat is, blijkt uit een ander werk van Frye, waarin hij varianten van literaire utopieën bespreekt. In de utopie – en daarmee, zoals we hebben gezien, in het

⁵² Moylan 2000, p. 137. Moylan uit vervolgens kritiek op Philmus, aangezien hij geen specifieke aandacht besteedt aan dystopische teksten. Die kritiek is voor de uiteenzetting in deze scriptie verder niet relevant, daar het “utopische” en “anti-utopische” in de constructie die zojuist geschetst is als mogelijkheden binnen het dystopische element worden gekwalificeerd.

⁵³ Frye 1957, p. 222.

dystopische element daarbinnen – worden volgens Frye twee samenlevingen gecontrasteerd: de samenleving (uit de tijd) van de auteur, en de samenleving die hij beschrijft. Het waardencontrast tussen die twee samenlevingen impliceert een satire op de samenleving van de schrijver, en de basis daarvoor is het onbewuste dan wel inconsistente karakter van het sociale gedrag dat de schrijver om zich heen waarneemt, aldus Frye.⁵⁴ Hieruit volgt dat het satirische karakter van het dystopische element binnen de utopie de schakel is die utopische sciencefictionliteratuur en de maatschappij met elkaar verbindt. De zo gevormde *dystopische satire*⁵⁵ is meer dan fictie alleen: zij zorgt voor satirische reflectie op de maatschappij die de schrijver en lezers van de utopie omringt.

Wat is dan precies het verband tussen de samenleving waar de schrijver als individu en auteur deel van is, en de samenleving waarin hij of zij diens personages laat verkeren – die van de utopie? Dat verband en de maatschappelijk relevante implicatie daarvan zullen centraal staan in het volgende hoofdstuk.

---

⁵⁴ Frye 1965, p. 325. Eenzelfde opmerking maakt ook Moylan (2000, p. 138) met betrekking tot de anti-utopische tekst: 'In this light [Philmus] regards an *anti-utopian* text as one that negotiates a critique of the limits of utopian expression as well as the existing society by way of, or through, its challenge to utopianism.'

⁵⁵ Deze term, die ik hier introduceer, gebruik ik specifiek voor het dystopische element zoals dat in dit hoofdstuk is uitgelegd, d.w.z. als element binnen de utopie dat een satirisch karakter draagt.

HOOFDSTUK 2

DE “VOORSPELENDE FUNCTIE” VAN TOEKOMSTLITERATUUR

In het vorige hoofdstuk is ten eerste besproken dat er twee belangrijke functies van romanliteratuur onderscheiden kunnen worden: een cognitieve en een morele. De roman, zo bleek, is in staat ons de verscheidene stemmen van een maatschappelijk bestel te laten horen en ons daarin dus inzicht te bieden. Dit is het cognitieve aspect van de literaire roman. Op basis hiervan kan de lezer zelf een morele conclusie trekken naar aanleiding van de positionering van de diverse stemmen in de roman. Ten tweede is in het vorige hoofdstuk aangegeven dat het afhankelijk is van het specifieke soort roman hoe de twee voornoemde functies effect sorteren op de lezer. Uitgelegd is dat *Darwinia* beschouwd kan worden als een sciencefictionroman, die meer specifiek gedefinieerd kan worden als een *dystopische satire*. Die dystopische satire zet twee samenlevingen, twee normenkaders, tegenover elkaar: de samenleving van de schrijver, en de samenleving die hij beschrijft.

In dit tweede hoofdstuk zal het verband tussen deze twee samenlevingen meer in concreto worden besproken. Ik zal uitleggen hoe het presenteren van het verband tussen een huidige en toekomstige maatschappij beschouwd kan worden als de realisatie van een omkering van de dubbeltijdigheid (cf. Mathijsen 2013), en wat dit zegt over de – toekomstvoorspellende – mogelijkheden van literatuur.

Darwinia van Anne Johannes Vtringa begint met een hele directe confrontatie tussen beide samenlevingen. Na nog geen drie pagina's aan de samenleving anno 1876 te hebben besteed, wordt daarover reeds een conclusie getrokken en een deur naar een alternatieve samenleving geopend:

Ik houd derhalve mijne bewering staande, dat onze maatschappelijke instellingen zulk een hoog standpunt van volmaaktheid bereikt hebben, dat het minste, wat er nog bij mocht komen, het heerlijke gewrocht van 's mensen vernuft moet doen kantelen.

Nu, dat de beschaving niet zal blijven stilstaan, dat er nog meer Zwarten en soldaten en nog zwaardere kanonnen en nog lichtere huizen en nog meer mensen en nog minder koeien zullen komen en dat het er in anno negentienhonderd zesenzeventig inderdaad bedenkelijk met onze maatschappij zal uitzien, laat zich verwachten.

Dat het in 't gezegde jaar der toekomst zoover was gekomen, dit viel op eenmaal den goeden Genius in de gedachten, die met het toezicht op deze aarde belast is.⁵⁶

Een maatschappelijk getinte motivatie voor de introductie van een alternatieve samenleving blijft dus niet achterwege: het ziet er niet al te best uit voor de (destijds) huidige negentiende-eeuwse maatschappij, die aan haar eigen succes ten onder dreigt te gaan. Dat wordt gezien als een legitieme grond voor een experiment met een radicaal nieuw systeem. Een radicaal systeem, dat op radicale wijze in gang wordt gezet.

Goeden morgen, riep de Genius der planeet Venus, - zit gij in de war met de beschaving? O, dat is niets. Daar heb ik een probaat middel voor, dat ik reeds tien malen heb aangewend en dat, als ik mij wel herinner, ook al een paar keer door uwen voorganger op uwe Aarde is toegepast.

Nu, wat is het dan?

Gij verzet dood-eenvoudig de aardas een weinig, dat wil zeggen, zoo veel, dat de streek, met wier beschaving gij geen weg weet, de noord- of zuidpool worde. Dan vriest zonder genade al dat moois vast en de arme lui aan de polen krijgen ook eens hun beurt om een gemakkelijk leventje te gaan leiden.

[...]

Zoo gezegd, zoo gedaan. Hij legt eene magneto-electro galvanische leiding tusschen de polen der Aarde en die van Jupiter - eene planeet, die niet voor een klein schokje vervaard is. De batterij komt in werking..... rttt..... en in een ondeelbaar oogenblik komt de noordpool zoowat juist te staan, waar tegenwoordig Frankfort ligt.

[...]

Zoo stond onze prachtige maatschappij daar als één reusachtige doode, - als het hof van de Schoone Slaapster.⁵⁷

Noem het moreel gemotiveerd, in de kern blijft het bevrozen van een complete maatschappij niets minder dan massamoord. Massamoord is het mechanisme dat de opkomst van een nieuwe

---

⁵⁶ Vitranga 1876, deel I, pp. 3-4. De roman bestaat uit twee delen, die elk afzonderlijk genummerd zijn.

⁵⁷ Vitranga 1876, deel I, pp. 5-7.

maatschappij mogelijk maakt. De cumulerende succesvolle maatschappij wordt letterlijk bevroren, opdat een andere kan ontslapen en ontwikkelen. Net als binnen bepaalde ons bekende extreme ideologische bewegingen blijkt ook hier redding met opoffering hand in hand te gaan. Een nieuwe beschaving kan zich gaan ontwikkelen waar een andere ten onder is gegaan. De bal ligt bij het volk ‘in ’t hoge noorden’: bij de ‘Eskimo’s’⁵⁸. Het wordt gerepresenteerd als een primitief volk, een onbeschreven blad, dat zich bij uitstek leent voor een literair-maatschappelijk experiment.⁵⁹ Dat experimentele aspect, en de sturende rol van de verteller daarin, wordt expliciet gemaakt wanneer de verteller zich hardop dingen afvraagt als het volgende:

Zal ik nu mijne Eskimo's dezen weg van ontwikkeling laten bewandelen, die bij tientallen van eeuwen moet uitgemeten worden? 't Zou misschien heel leerzaam zijn [...].⁶⁰

Aan wie is deze vraag gericht? En voor wie zou deze literaire exercitie leerzaam kunnen zijn? Waar de geciteerde vraag nog een retorische strekking zou kunnen hebben, impliceert ‘leerzaam’ hier wel dat dit verhaal meer is dan een fictieve tekst op zichzelf. Die implicatie wordt versterkt door het feit dat de lezers van de roman veelvuldig met ‘u’ of ‘gij’ worden geadresseerd. Het “doel” van *Darwinia* is, zoals op de laatste pagina’s blijkt, ‘den “strijd om het bestaan” in zijne natuurlijke oorzaken en noodzakelijke gevolgen te schetsen.’⁶¹ Hoe staat die “strijd om het bestaan” in het maatschappelijk experiment op *Darwinia* in relatie tot de maatschappij die op de eerste pagina’s van *Darwinia* bondig wordt omschreven – de (voorloper van de) “onze”?

Het antwoord op de vorige vraag is niet louter dat Vitranga toevallig twee maatschappijen naast elkaar zet. Northrop Frye toont een ander mogelijk verband tussen de twee maatschappijen: ‘The desirable society, or the utopia proper, is essentially the writer’s own society with its unconscious ritual habits transposed into their conscious equivalents.’⁶²

---

⁵⁸ Vitranga 1876, deel I, p. 10.

⁵⁹ Omschreven wordt dat ‘Zij [...] groote behoefte aan beschaving [hebben]’ (Vitranga 1876, deel I, p. 19), omdat zij anders ‘op het standpunt [zouden] zijn aangeland, waarop alle natuurluizen staan: het edele streven om alle mededingers naar behoeften en genietingen van het leven te verdelgen en zoo ten slotte alleen als uitsluitend bezitter ervan over te blijven.’ (Vitranga 1876, deel I, p. 21).

⁶⁰ Vitranga 1876, deel I, p. 20. De sturende rol van de verteller die hieruit – en uit enkele andere passages – blijkt, contrasteert met de schijnbare onoverkomelijkheid van de catastrofale afloop van het verhaal. Aan dat contrast zal in het volgende hoofdstuk nog aandacht worden besteed.

⁶¹ Vitranga 1876, deel II, p. 283.

⁶² Frye 1965, p. 325.

Hiermee wordt de utopie die *Darwinia* heet een expliciete en extreme afspiegeling van de realiteit van auteur en lezers. Waar de hedendaagse en utopische maatschappij elkaar tegenkomen, worden hedendaagse rituelen – handelingen die door de hedendaagse maatschappijdeelnemer worden verricht, erkend, of in ieder geval herkend – uitvergroot. Die uitvergroting maakt de hedendaagse maatschappelijke gebruiken op satirische wijze expliciet. De satire bestaat enerzijds bij de gratie van het onbewuste of inconsistente karakter van sociaalmaatschappelijke gebruiken⁶³. Anderzijds maakt de satire juist die onbewustheid of inconsistentie belachelijk door haar expliciet te maken. De satire legt, al met al, het verband bloot tussen de maatschappelijke ontstaanscontext van een literair werk en de daarin beschreven samenleving.

Die relatie is volgens Lombardo (2006) te kwalificeren als een relatie van extrapolatie⁶⁴: de samenleving in het literaire werk is een mogelijke toekomstige versie van de samenleving waarin het werk is ontstaan. In sciencefiction kunnen mogelijke toekomstige ontwikkelingen in ons bestaan worden onderzocht. Die extrapolaties, ook al zijn ze vaak slechts bedoeld als maatschappelijke waarschuwingsscenario's⁶⁵, behelzen altijd een zekere mate van wat Lombardo een *conditional prediction* noemt.⁶⁶ Die term kan in de zojuist geschetste theoretische context worden gezien als een voorspelling gestoeld op hedendaagse maatschappelijke voorwaarden.

Veronderstelt extrapolatie ook daadwerkelijk representatie? Dat wil zeggen: is de literaire bewustmaking van mogelijke (extreme) toekomstscenario's enigszins representatief voor wat de lezers van een utopie en de generaties na hen daadwerkelijk te wachten staat? Lombardo spreekt over 'relatief accurate toekomstvoorspellingen'⁶⁷. Heeft literatuur in zekere zin een voorspellende functie?

Niet alleen de historische functie van sciencefiction is complex; de representatiemogelijkheden van het genre zijn dat ook. Sciencefiction beschrijft in wezen namelijk een toekomstige dan wel alternatieve hedendaagse werkelijkheid⁶⁸. Is een utopie dan wel als een representatief medium te beschouwen? Jameson (in Gordin e.a., 2010) meent van niet. Hij beschouwt de utopie in plaats daarvan als 'an operation calculated to disclose the limits of our own imagination of the future, the lines beyond which we do not seem able to go in

---

⁶³ Vgl. Frye 1965, zie hoofdstuk 1.

⁶⁴ Lombardo 2016, p. 16.

⁶⁵ Vergelijk deze opvatting van Lombardo met Sargent 1994, zie hoofdstuk 1.

⁶⁶ Lombardo 2016, p. 16.

⁶⁷ Lombardo 2016, p. 16.

⁶⁸ Bijv. een werkelijkheid met alternatieve levensvormen of een totaal anders maatschappelijk construct.

imagining changes in our own society and world (except in the direction of dystopia and catastrophe)'.⁶⁹

Ook spreekt de auteur van 'limits on our capacity to imagine utopia'⁷⁰. Elders geeft hij daar een verklaring voor: deze begrenzing is het resultaat van de maatschappij waarin we leven, die systematisch, cultureel en ideologisch is afgebakend.⁷¹ Onze verbeelding van utopie is sterk afhankelijk van de wereld waarin we leven, en daarmee beperkt. Het scala aan mogelijke toekomstscenario's waarmee auteurs en lezers experimenteren bij het schrijven respectievelijk lezen van sciencefictionromans wordt begrensd door hedendaagse maatschappelijke conventies en tendensen. Dit verband tussen heden en toekomst wordt door Jameson vrij nauwgezet beschreven als een complex *defamiliarizing mechanism*, dat ons geen "beelden" geeft van de toekomst, maar eerder onze eigen ervaring van ons heden vervreemdt en herstructureert op hele specifieke wijze⁷². Jameson spreekt van 'multiple mock futures'⁷³ die niet serieus trachten de "ware toekomst" van ons sociale systeem te voorafspiegelen. In tegenstelling daartoe doen zij de representatie van ons heden een tijdstransformatie ondergaan, waarbij het heden verandert in het vaststaande verleden van iets wat nog moet komen. Het pessimistische of optimistische karakter van de imaginaire toekomst vormt bij Jameson een *pretext* voor *defamiliarization* en is niet van invloed op het feit dat sciencefiction het heden als verleden presenteert. Of de karakteristiek van het dystopische element binnen de utopie overwegend anti-utopisch dan wel utopisch is, maakt voor Jameson's theorie van de "relationele vervreemding" dus niet uit.

Jameson's tijdstransformatie van heden naar een voortijdig verleden maakt een verband mogelijk met de eerdergenoemde 'dubbelzijdigheid' zoals die door Marita Mathijssen werd beschreven. Waar een historisch werk net zo veel zegt over de tijd die de auteur beschrijft als de tijd waarin de auteur schrijft, zegt een utopie op vergelijkbare wijze enerzijds veel over de tijd waarin de auteur schrijft, anderzijds over mogelijke toekomstscenario's. Scenario's die in beginsel fictief zijn, maar door hun nauwe band met het kenbare heden realiseerbare karaktertrekken vertonen. Een accurate samenvatting van de interactie tussen toekomstscenario's en sciencefictionliteratuur biedt Lombardo: 'Science fiction stories allow us to think through the possible effects, repercussions, or implications of different imagined futures, or the possible future effects of present trends and developments.'⁷⁴

---

⁶⁹ Jameson hanteert de term 'representational utopia' later wel, maar dan om vroegere (revolutionaire) idyllische of pastorale werken te beschrijven (zie o.a. p. 25).

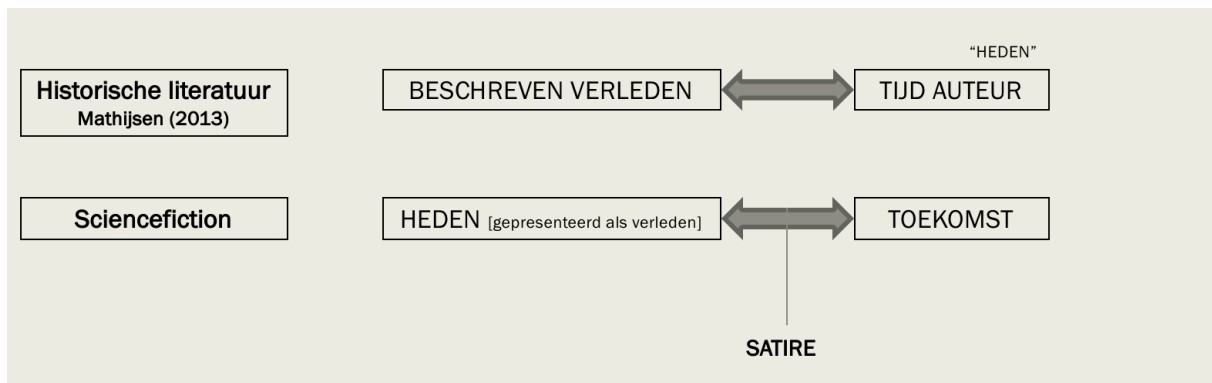
⁷⁰ Jameson in Gordin, Tilley & Prakash 2010, p. 24.

⁷¹ Jameson 1982, p. 153.

⁷² i.e. op een wijze die anders is dan alle andere vormen van *defamiliarization*, aldus Jameson (p. 151).

⁷³ Jameson 1982, p. 152.

⁷⁴ Lombardo 2016, p. 16.

Figuur 2: Dubbelzijdigheid

In bovenstaand schema wordt de dubbelzijdigheid als beschreven door Mathijsen vergeleken met die binnen het sciencefictiongenre. Verschil is dat in historische literatuur het verleden deels wordt *begrepen* vanuit het heden (eigentijdse vraagstukken klinken door in de beschreven historische gebeurtenissen), terwijl in sciencefiction de toekomst wordt *gevormd* (en begrepen) vanuit het heden. De relatie in sciencefiction is dus meer constitutief van aard: het heden vormt het fundament voor dat wat mogelijk in de toekomst ligt.

Extrapolatie is een begrip dat een dergelijk fundament veronderstelt: een fundament waarop voortgebouwd kan worden, waarop de constitutie van een mogelijke toekomst kan plaatsvinden. Bij de bespreking van Jameson is reeds aangegeven dat dit fundament hier wordt gevormd door maatschappelijke conventies en tendensen. Wil sciencefictionliteratuur daadwerkelijk een realistisch toekomstpotentieel kunnen tonen, dan moet dus sprake zijn van enige consensus tussen verteller en lezer. Het is ook die gedeelde standaard van lezer en verteller die maakt dat de satirische werking van het dystopisch-utopische element in sciencefictionliteratuur wordt geactiveerd. Stellig geformuleerd: ‘Satire cannot function without a standard against which readers can compare its subject.’⁷⁵

Op de lezers van de utopie – die, zoals we in het vorige hoofdstuk gezien hebben, satire veronderstelt – wordt dus actief aanspraak gemaakt. ‘The satirist, in seeking a re-formation of thought, expects readers to engage the satire by applying their reasoning, moral values, and taste to the subject,’⁷⁶ stelt Ruben Quintero. In principe is deze aanspraak inherent aan het satirische karakter van de utopie, maar deze kan zich heel zichtbaar manifesteren. In *Darwinia* zijn meerdere manifestaties te onderscheiden. Ten eerste wordt regelmatig een beroep gedaan

⁷⁵ Quintero 2006, p. 3. Quintero merkt hierbij op: ‘Whether that standard is incontrovertibly right does not really matter. But what does matter is that the satirist and the reader share a perception of that standard.’

⁷⁶ Quintero 2006, p. 5.

op zaken die al als gemeenschappelijk aanvaard worden verondersteld naar maatschappelijke maatstaven. Voorbeeld hiervan zijn zinnen als ‘t Zal niet noodig zijn, dat ik dit type voor u uitwerk, want er is wel niemand onder mijne lezers, of hij kent er een exemplaar van.’⁷⁷ Daarnaast worden soms nadrukkelijk gemeenschappelijke uitgangspunten van de personages gecreëerd⁷⁸, opdat het hedendaagse normenkader tegen dat van de maatschappij in de roman kan worden afgezet. Het vergelijken van beide kaders en het trekken van conclusies daaruit wordt tevens uitdrukkelijk gestimuleerd. Zo spreekt de verteller bijvoorbeeld van de voor de lezer benodigde of vereiste ‘verbeeldingskracht’⁷⁹ en verwacht hij actief ‘nadenken’⁸⁰ van diens kant.

Een ander in *Darwinia* veelvuldig gehanteerd medium is de vraag.⁸¹ Er zijn retorische vragen te vinden die wijzen op een veronderstelde gedeelde opvatting met de lezer, maar er zijn voornamelijk ook vragen te vinden die uitweiding over bepaalde onderwerpen legitimeren. Die laatste vragen worden vaak door de verteller in de mond van de lezer gelegd, opdat de verteller vervolgens van wal kan steken. Zeer illustratief is de veelbetekenende vraag op pagina 2, die in de praktijk eigenlijk als legitimering dient voor het gehele sociaalmaatschappelijke experiment dat volgt: ‘Maar onze beschaafde maatschappij dan, is die ook zoo opperbest?’⁸²

Dit frequente vragen is te verbinden aan wat Dustin Griffin (1994) de *rhetoric of inquiry* noemt. Het is één van de twee componenten die de satire volgens Griffin kenmerken. Een satirisch werk stelt vragen en provoceert daarnaast of daarmee (*rhetoric of provocation*). Tussen beide zaken is wel een onderscheid te maken:

If the rhetoric of inquiry is “positive”, an exploratory attempt to arrive at truth, the rhetoric of provocation is “negative”, a critique of false understanding. In each case the satirist raises questions; in provocation, the question is designed to expose or demolish a foolish certainty.⁸³

---

⁷⁷ Vitringa 1876, deel I, p. 166. Soms wordt iets bekend verondersteld op grond van een bepaalde kwalificatie van de lezer. Voorbeelden daarvan zijn o.a. ‘Doch - zooals ik zeide - de kloeke man vermoedde slechts, en vermoedens zijn, zooals mijne in het positivisme der negentiende eeuw grootgebrachte lezers opperbest zullen weten, een zeer zwakke grondslag.’ (Vitringa 1876, deel I, p. 169) en ‘Mijne klassiek gevormde lezers kennen natuurlijk de geschiedenis van Prometheus.’ (Vitringa 1876, deel II, p. 43).

⁷⁸ Zie bijv. Vitringa 1876, deel I, p. 47 (een personage tegen een ander): ‘Nu zult gij de waarheid gevoelen van 't geen ik in den aanvang zeide, dat domheid de macht is om vet, rijk, gelukkig, invloedrijk te worden.’

⁷⁹ Zie bijv. Vitringa 1876, deel I, p. 238 en deel II, p. 118.

⁸⁰ Zie bijv. Vitringa 1876, deel I, p. 250 en deel II, p. 136.

⁸¹ In *Darwinia* zijn in totaal 789(!) vraagzinnen te vinden op 545 pagina's met relatief weinig tekst.

⁸² Vitringa 1876, deel I, p. 2.

⁸³ Griffin 1994, p. 52.

Vragen zijn echter voor beide retorieken van belang, en de uitwerking van beide – die vaak interageren – is ook hetzelfde: ze maken dat de satire gezien kan worden als een “open” vorm, waarbinnen veel onderzoek en experiment mogelijk is⁸⁴. Worden beide retorieken gecombineerd, wat in de regel het geval is, dan is de grond van de strategie duidelijk: ‘If satire is inquiry and provocation, it bears directly on our real moral beliefs’⁸⁵. De morele functie van *Darwinia* komt dus duidelijk naar voren.

Met betrekking tot de door Griffin genoemde provocatie valt nog te zeggen dat die in nauw verband gezien kan worden met de satirische narratieve structuur. Dat narratief is ‘typical of all satire, no matter what form it takes’⁸⁶. Wat typisch is voor dat satirische narratief zijn haar *disjunctiveness* en *dullness*, zo legt Kernan (1965) uit⁸⁷. Satires zijn in meerdere opzichten – denk aan chronologie, plaatsgebondenheid, focus – inconsistent. *Dullness* wordt gedefinieerd als gelijktijdige idiotie en valsheid⁸⁸. De satire steekt de draak met de lezer en de maatschappij waarin die lezer leeft. Kernan spreekt van:

[...] ironic quality in the movements of dullness: it strives in spite of nature to create Progress yet always produces its opposite. The rise becomes a fall, the advance a circular wandering, the brave new world a living hell. [...] In satire we are shown that it is the very nature of dullness to defeat itself, even when it *appears* to succeed, believes it has succeeded.⁸⁹

Satire als zelfvernietigend mechanisme. Als experimenteel terrein, waarop de sociaalmaatschappelijke proef bij voorbaat gedoemd is te mislukken.

De utopie, met haar inherente satirisch-dystopische element, verlegt de grenzen van de maatschappij zoals de lezers en auteur haar kennen, om mogelijke toekomstscenario’s te onderzoeken. Dat die scenario’s naast fictief ook reëel potentieel hebben, is eerder in dit hoofdstuk uitgelegd. De scenario’s, hoewel vrij radicaal neergezet, zijn in zekere zin altijd extrapolaties van de samenleving van de schrijver. De stemmen (cf. Bakhtin) van zowel toekomst als heden – de “dubbeltijdigheid” van Mathijssen in een sciencefictionjasje – klinken door in de utopische roman. Het zijn satirische sciencefictionromans als *Darwinia* die de

---

⁸⁴ Griffin 1994, p. 95.

⁸⁵ Griffin 1994, p. 133.

⁸⁶ Griffin 1994, p. 98.

⁸⁷ Zie o.a. Kernan 1965, p. 100.

⁸⁸ Kernan 1965, p. 4.

⁸⁹ Kernan 1965, p. 102.

culturele grenzen van de maatschappij opzoeken en overschrijden⁹⁰, en ons daarmee inzicht bieden in de maatschappij ten tijde van het schrijven, en die van de toekomst. In zekere zin hebben sciencefictionromans dus een voorspellende functie. Op welke bijzondere wijze het vertelperspectief daaraan bijdraagt, zal blijken uit het volgende hoofdstuk.

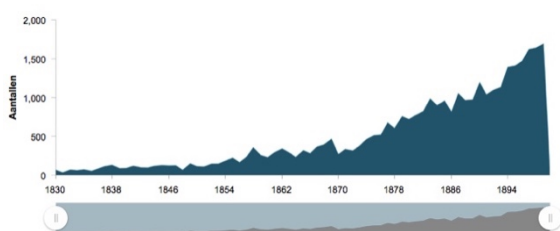
⁹⁰ Meijer Drees & Nieuwenhuis 2010, p. 195.

HOOFDSTUK 3

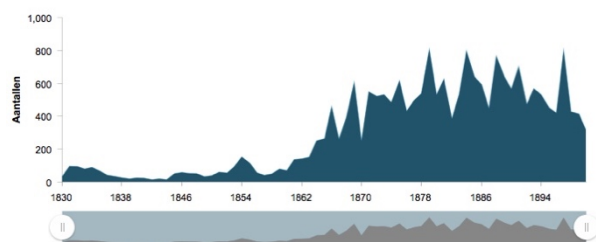
DARWINIA'S TOEKOMST, ONS HEDEN?

Wie *Darwinia*. Een roman uit een nieuwe wereld leest, leest over de eenentwintigste eeuw. Een eenentwintigste eeuw die enerzijds volledig is uitgedacht en vormgegeven door Anne Johannes Vitringa (pseud. Jan Holland), en anderzijds behoorlijk op de “echte”, de “onze”, lijkt. In beide eenentwintigste eeuwen zijn onder andere het primaat van de wetenschap, klimaatverandering, massamoord, raszuiverheid, dictatuur, idealisme, liberalisme, individualisering en feminisme concepten die herkend en bevroegd, betwist of verworpen worden.

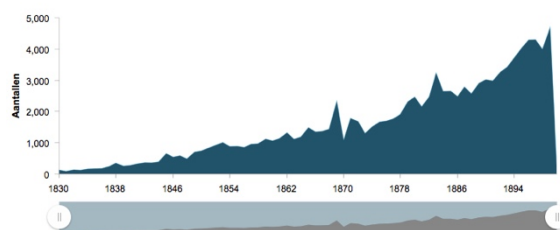
Wat betreft onze “eigen eenentwintigste eeuw” denk ik aan kloondiscussies en de ontwikkeling van vele nieuwe medicijnen, de EU-klimaattoppen tegen klimaatverandering, terroristische aanslagen waarbij meermaals vele slachtoffers zijn gevallen, termen die zijn ingevoerd om racisme tegen te gaan⁹¹, de problematiek rondom dictatoriaal Noord-Korea, de individuele perfectioneringsdrang die op social media en daarbuiten heerst, enzovoort. Hoewel de zojuist genoemde concepten een ietwat andere invulling krijgen in *Darwinia*, is de conceptuele overeenkomst tussen de fictieve eenentwintigste eeuw in Vitringa’s werk en de huidige eenentwintigste eeuw opvallend. Een deel van de zojuist genoemde zaken won in *Darwinia*’s verschijningsjaar (1876) net aan maatschappelijke relevantie. Ter illustratie zijn hieronder grafieken opgenomen waarin de frequentie van de naar mijn mening voor *Darwinia* zeer relevante begrippen ‘klimaat’, ‘liberalisme’, ‘wetenschap’ en ‘Darwin’ wordt getoond in Nederlandse kranten.⁹²

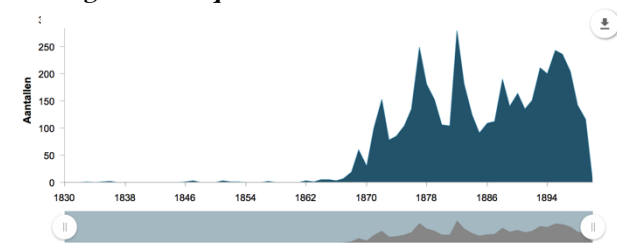
Figuur 3: frequentie ‘klimaat’

Figuur 4: frequentie ‘liberalisme’

Figuur 5: frequentie ‘wetenschap’

Figuur 6: frequentie ‘Darwin’

⁹¹ Denk aan de afschaffing van de term ‘allochtoon’ en de invoering van ‘persoon met een migratieachtergrond’ door een niet geringe groep bedrijven en organisaties aan het eind van 2016.

⁹² Bron: www.delpher.nl.

Zoals duidelijk zichtbaar is, zijn alle vier de termen omstreeks het verschijningsjaar van *Darwinia* in opkomst in de Nederlandse kranten. De grafieken vormen een visualisatie van de toename in maatschappelijke relevantie van deze vier thema's. Deze relevantie kan in de huidige Nederlandse samenleving als vanzelfsprekend worden beschouwd: de evolutietheorie van Darwin is inmiddels algemeen aanvaard, sinds 2010 zwaait de VVD de scepter en Europese klimaatmaatregelen beïnvloeden ons dagelijks bestaan. Dat maakt dat de huidige samenleving in bepaalde opzichten gezien kan worden als een verder doorgevoerde variant van het destijds – negentiende-eeuwse – maatschappelijk bestel. De eenentwintigste eeuw in *Darwinia* laat een zelfde soort doorvoering zien, zij het een wat extremere variant: Darwins leer geldt als grondslag voor de complete samenleving, het liberalisme vormt het onderliggend maatschappelijk principe⁹³ en zonder van bovenaf ingezette extreme klimaatverandering was de hele samenleving überhaupt niet van de grond gekomen.

De aandacht voor het darwinisme is goed te begrijpen vanuit de negentiende eeuw waarin *Darwinia* werd geschreven: Darwins *Origin of Species* verscheen in 1859 en werd in 1860 in het Nederlands uitgegeven door Kruseman, met de nodige maatschappelijke commotie tot gevolg. De aandacht voor wetenschap, klimaat en liberalisme zijn eveneens te beschouwen als deel van het negentiende-eeuwse discours. Interessanter is dat het extreme experiment met deze nieuwe maatschappelijke thema's in *Darwinia* zo veel overeenkomsten vertoont met de werkelijke eenentwintigste eeuw, waarin we nu leven.

In de voorgaande twee hoofdstukken is reeds betoogd dat de zojuist beschreven overeenkomsten mogelijk geen toevalligheden zijn. Daartoe is in het eerste hoofdstuk aandacht besteed aan dat wat ik uiteindelijk kwalificeerde als de *dystopische satire*: elke toekomstroman kent uiteindelijk – of deze nu als utopie of dystopie wordt gelezen – een dystopisch element. Betoogd is dat dat dystopische aspect een satirisch karakter heeft. Satire veronderstelt een gemeenschappelijk referentiekader van verteller en lezer. Dat brengt ons bij het tweede hoofdstuk, waarin is getoond hoe in sciencefiction de maatschappij van heden en toekomst gelijktijdig aanwezig zijn: de *dubbeltijdigheid* als gepresenteerd door Marita Mathijssen kent, zo betoogde ik, een “omgekeerde variant” in sciencefiction. In dit derde en laatste hoofdstuk zal ik aantonen hoe deze dubbeltijdigheid zich in het sciencefictionwerk *Darwinia* openbaart, en welke rol de verteller hierin heeft.

---

⁹³ Waar, zo blijkt later in dit hoofdstuk, iedereen op zijn eigen wijze mee omspringt (de bevolking van *Darwinia* leeft in wezen dus bij de gratie van “vrije interpretatie van het liberalisme”).

Wie vertelt het verhaal van de opkomende Darwiniaanse gemeenschap? Het antwoord op deze vraag blijft in vele opzichten in het midden: de verteller krijgt geen gezicht, geslacht, naam of leeftijd. Formeel gezien valt deze wel te kwalificeren: het gaat om een auctoriële ofwel alwetende verteller, die zichzelf expliciet met 'ik' benoemt. Deze verteller toont de lezer een toekomstige maatschappij, een aanvankelijk alternatieve samenlevingsvorm, namelijk een sociaal bestel met de darwinistische wetenschap als hoofdfundament. Deze zaken duiden erop, zo hebben we in het eerste hoofdstuk gezien, dat *Darwinia* goed als sciencefictionroman gelezen kan worden.

De alternatieve werkelijkheid die door de verteller van de sciencefictionroman wordt gepresenteerd kan dienen als toevluchtsoord voor de hedendaagse lezer, maar ook een boodschap behelzen over de maatschappij die niet primair beschreven lijkt te worden, namelijk de hedendaagse van schrijver en lezers. Ik schrijf 'lijkt', want eerder is al aangegeven dat de in iedere utopie impliciet aanwezige dystopische satire een gemeenschappelijk referentiekader veronderstelt. Het was Northrop Frye die stelde dat de literaire utopie een waardencontrast toont tussen de samenleving van de auteur en de toekomstige samenleving die hij beschrijft⁹⁴. Dit waardencontrast biedt ruimte voor een satirische reflectie op de maatschappij van de schrijver (en lezers), maar zou⁹⁵ ook een waarschuwing kunnen zijn aan het adres van de lezers. De verteller van de roman maakt zijn leespubliek namelijk expliciet duidelijk wat er maatschappelijk mis zou kunnen gaan.

De vraag naar het specifieke publiek van de roman en het gemeenschappelijke referentiekader van auteur en publiek wordt door de verteller vrij expliciet beantwoord. In hoofdstuk 2 is het doel van de verteller al benoemd: het tonen van 'den "strijd om het bestaan" in zijne natuurlijke oorzaken en noodzakelijke gevolgen'⁹⁶. Daartoe wordt de lezer direct geadresseerd met 'u' en 'gij'. Ook het woord 'lezer((e)s)' wordt frequent gebruikt.⁹⁷ Deze lezer(es) wordt door de verteller duidelijk gecategoriseerd: de lezers zijn 'zijne tijdgenooten'⁹⁸. Zij zijn allen 'negentiendeëeuwer'⁹⁹, net als de auteur en verteller. Het gemeenschappelijk referentiekader wordt daarmee gelijkgesteld aan het eigentijdse negentiende-eeuwse maatschappelijk denkkader. Dat blijkt uit de vele "vanzelfsprekendheden" die de verteller presenteert. Dat kan hij doen, omdat de lezer wordt neergezet als een 'in het positivisme der

---

⁹⁴ Frye 1965, p. 325.

⁹⁵ In lijn met de redenatie van Sargent 1994, p. 26.

⁹⁶ Vitringa 1876, deel I, p. 10.

⁹⁷ Namelijk 70 keer in totaal.

⁹⁸ Vitringa 1876, deel II, p. 144.

⁹⁹ Vitringa 1876, deel II, p. 144.

negentiende eeuw grootgebrachte lezer [...]’¹⁰⁰, die daarmee over een zekere kennis en intelligentie beschikt¹⁰¹. Dat de grenzen van het referentiekader van de lezer redelijk parallel lopen met die van de verteller, blijkt uit formuleringen als ‘onze eeuw’¹⁰², ‘ons gezegend vaderland’¹⁰³, maar ook uit termen van concluderende aard, zoals ‘natuurlijk’¹⁰⁴, ‘vanzelf spreekt’¹⁰⁵ en ‘dus’¹⁰⁶. Uit de woordkeuze van de verteller blijkt ook dat de verteller de lezer over het algemeen op een hoger niveau plaatst dan de personages die hij beschrijft.¹⁰⁷ Dit volgt bijvoorbeeld uit een zin als: ‘Willrecht wist natuurlijk niet, wat wij weten, dat namelijk zijne voorouders geene eeuw geleden nog een onoverwinnelijken afschuw van 't eten van vleesch hadden.’¹⁰⁸ De verteller en lezer vormen een front dat overzicht heeft over hetgeen de romanpersonages overkomt.¹⁰⁹ Opvallend is dat de zo geschapen afstand tussen lezer en verteller enerzijds en romanpersonages anderzijds verkleind lijkt te worden wanneer het om meer geleerde fictieve figuren gaat: over hen wordt gesproken als ‘vriend(en)’¹¹⁰.

Wat heeft de alwetende verteller die geleerde lezer dan nog te vertellen? De zin waaruit dit duidelijk wordt, schijnt een ander licht op hun schijnbaar vriendschappelijke relatie. Onder de betiteling ‘De schrijver richt tot zijne tijdgenooten het verwijt van onpractische domheid en lafheid. De zelfzucht alleen houdt Darwinia op de been’¹¹¹, spreekt de verteller zijn lezer als volgt aan: ‘Negentiendeëeuwer, tot wiens leering en stichting ik schrijf, bekrompen mensch vol van vooroordeelen!’¹¹² Hiermee wordt het doel van de verteller kraakhelder: hij wil de

---

¹⁰⁰ Vitranga 1876, deel I, p. 169.

¹⁰¹ Zo wordt de lezer verondersteld iets ‘licht’ te kunnen ‘narekenen’ (p. 103, deel I), het onderscheid tussen een lijk en een levend wezen te kennen (p. 146, deel I) en geïnteresseerd te zijn in het belangrijkste geschrift van Willrecht (p. 178, deel I).

¹⁰² Vitranga 1876, deel II, p. 238.

¹⁰³ Vitranga 1876, deel II, p. 156.

¹⁰⁴ Zie bijv. Vitranga 1876, deel I, pp. 11, 12, 17, 30, 46 en 65 en deel II, pp. 237 en 239.

¹⁰⁵ Zie bijv. Vitranga 1876, deel II, p. 5.

¹⁰⁶ Zie bijv. Vitranga 1876, deel I, p. 131: ‘Darwinia was dus, bij al de stoffelijke welvaart, die het door zijne gunstige ligging en milde natuur had kunnen genieten, een recht ongelukkig land.’ Uit deze zin blijkt dat de lezer naar opvatting van de verteller dezelfde conclusies moet hebben getrokken op basis van de voorgaande beschrijving van Darwinia.

¹⁰⁷ Zijn lezerspubliek wordt bijvoorbeeld verondersteld gesprekken te voeren met ‘bijzonder geleerde lieden’ (deel I, p. 225) en ‘klassiek gevormd’ te zijn (deel II, p. 43). De Darwinianen worden afgeschilderd als ‘natuurkinderen, die zich met hun primitieven toestand zeer tevreden schenen te gevoelen’ (deel II, p. 246).

¹⁰⁸ Vitranga 1876, deel I, p. 44. Het gaat hier over de “barbaarse voorvaderen” van de in de roman beschreven eenentwintigste-eeuwse Darwinianen. Negentiende-eeuwers en verteller achten deze afkeer klaarblijkelijk onbegrijpelijk.

¹⁰⁹ Zij staan tevens met elkaar op goede voet, lijkt te blijken uit termen als ‘waarde lezer’ (o.a. deel I, p. 56) en ‘vriend negentiendeëeuwer’ (deel II, p. 146).

¹¹⁰ Zo wordt gesproken over ‘onze vriend Glatthaut’ (deel I, p. 236), ‘onze vriend Ohnemark’ (deel II, p. 89), ‘onze vrienden Ohnemark en Willrecht’ (deel II, p. 518) en ‘onzen vriend Willrecht’ (deel II, p. 258).

¹¹¹ Vitranga 1876, deel II, p. 144.

¹¹² Ibidem.

negentiende-eeuwse lezer, die hij gevangen ziet in het referentiekader van zijn eigen tijd¹¹³, iets bijbrengen. Die lezer is ‘onpractisch dom en laf’¹¹⁴, en kortzichtig door de oogkleppen die de negentiende eeuw hem opzet. De verteller beschrijft voor de lezer een toekomstige maatschappij om hem te onderwijzen. Het belang daarvan en de ironie waarmee dit geschiedt, blijken uit het volgende illustratieve fragment:

’t Wil er bij u niet in, dat er in onze dagen vele heugelijke teekenen zijn, die ons recht geven, om de hoop te koesteren, dat over eenige eeuwen Darwinia zal verwezenlijkt worden. En een verhaal verliest voor u alle belang, als we er niet uitdrukkelijk bij zeggen: kijk, met Darwinia wordt natuurlijk ons vaderland bedoeld; en Glatthaut is de caricatuur van dezen of genen staatsman; en Ohnemark, och kom, dien hebt ge immers zelf gekend, - zijn portret is slechts een weinig over dreven!.... Konden wij zoo iets verklaren, dan, geloof ik, zoudt gij, ellendige realisten, ons verhaal heel mooi vinden. Maar uw bijval kan ons niet schelen. En zoo zeg ik u dan uitdrukkelijk:

Darwinia is *niet* de caricatuur van Nederland!

[...]

weet, dat het kleine Darwinia de quintessens is van de ellendige zelfzucht, van het praktische materialismus met zijne vreeselijke gevolgen, dat overal huishoudt: in Frankrijk, in Engeland, in Duitschland, in Rusland, in Amerika, - overal, overal, behalve natuurlijk in Nederland. Weet dat, brave Nederlander, en verheug u in uw bewustzijn van echte vaderlandsliefde en echten godsdienstzin en echte verlichting en echte liberaliteit, - verheug u en roep met den Pharizeër uit: ‘Ik dank u, Heer, dat ik niet ben als die daar!’ Verblijd u, en lees ons Darwinia met het zalige gevoel van leedvermaak over uwer naasten zwakheden en zedelijke ellende. Lees, en gevoel u nog grooter en nog zelfgenoegzamer en nog volmaakter, dan gij thans reeds met vol recht doet.

[...]

Neen, zult ge zeggen, de barensweeën van het verwezenlijkte Darwinia zijn overal, behalve in ons gezegend vaderland, in vollen gang!¹¹⁵

---

¹¹³ Dit wordt expliciet bevestigd in ‘den lezer, die in de vormen van onze bekrompene maatschappij beklemd zit’ (Vtringa 1876, deel II, p. 131).

¹¹⁴ Vtringa 1876, deel II, p. 144.

¹¹⁵ Vtringa 1876, deel II, pp. 155-156.

De verteller treedt hier als een soort Multatuli¹¹⁶ buiten de kaders van het fictieve verhaal over Darwinia, om de lezer rechtstreeks te confronteren met dat waar het in de kern om draait: die confrontatie an sich. De confrontatie met huidige maatschappelijke tendensen, die in vele opzichten wijzen op het feit dat we afstevenen op een maatschappij als beschreven in *Darwinia*. De boodschap van de verteller wordt hiermee tweeledig: deze is een satire op de hedendaagse ‘echte vaderlandsliefde en echten godsdienstzin en echte verlichting en echte liberaliteit’ en tegelijkertijd een waarschuwing voor dat wat in de lijn der verwachting ligt. Dat laatste maakt dat degene die het bovenstaande interpreteert als vaderlandslievend fragment mijns inziens bedrogen uitkomt. De verteller laat uitdrukkelijk weten dat hij niet wil zwichten voor het realisme van de lezer, en de maatschappij van Darwinia dus bewust *niet* presenteert als allegorie voor de maatschappij waarin we leven. Het ironisch geplaatste ‘natuurlijk’ en het vergelijk van de lezer met de huichelachtige en schijnheilige ‘Pharizeër’¹¹⁷ laten zien dat de lezer die het verband tussen beide maatschappijen zelf niet legt, zichzelf voorliegt. De verteller presenteert meerdere stemmen uit twee tijden en samenlevingen, en de ‘geleerde’ lezer dient zelf zijn verband te leggen en conclusie te trekken. Zijn eigen morele conclusie.

Dat de stemmen uit de toekomst in nauw verband staan met de stemmen uit het heden – of, in andere bewoordingen, dat ook de verteller bij het uiteenzetten van een mogelijk toekomstig bestel onlosmakelijk gebonden blijkt aan zijn eigentijdse referentiekader (cf. Jameson; zie hoofdstuk 1 en 2) – blijkt naar mijn mening duidelijk wanneer de ware “strijd om het bestaan” in Darwinia is losgebarsten. Op dat moment zijn de aanvankelijk morele idealen van initiator Knöff met voeten getreden, en neemt het militarisme onder leiding van de minister van oorlog, Federhans, de overhand.¹¹⁸ Het is duidelijk dat het systeem doorslaat: er vallen onschuldige burgerslachtoffers in een vreselijke slachtstrijd om het bestaan. Een voorbeeld dat het eigentijdse aspect van dit soort gruwelen impliciet aantoont is het volgende:

---

¹¹⁶ Ook in *De leeslijst* (2015) wordt grappig genoeg het sociaal-maatschappelijk geëngageerde karakter van *Darwinia* in enkele woorden met dat van *Max Havelaar* vergeleken.

¹¹⁷ In het *Kunstwoordenboek* van Petrus Weiland uit 1858 wordt ‘pharizeër’ beschreven als: ‘eene beroemde Joodsche sekte, welker aanhangers, wegens hunne trotschheid en huichelarij, overal gehaat waren; een huichelaar, schijnheilige. Pharizeesch, huichelachtig, schijnheilig.’

¹¹⁸ De titel van het hoofdstuk waarin de escalatie optreedt, luidt: ‘Het thans Christelijke Darwinia doet onder het ministerie Federhans eene groote schrede in uiterlijke beschaving en krijgt neiging om een militaire staat te worden. Na eene mislukte krijgsoperatie onderwerpt het zekere barbaren door de wapenen der humaniteit.’ (Vitringa 1876, deel II, p. 237).

Een vernuftig individu was reeds op den inval gekomen om, ten einde zulk eene premie te lichten, een geheel schip met passagiers en bemanning in de lucht te laten springen door eene inrichting, die, door een uurwerk in beweging gebracht, op vooruit te bepalen dag en uur moest ontploffen. Och ja, een kloek man, in de zuivere beginselen der zelfzucht opgevoed en met een weinig verstand en moed begaafd, zou duizenden hebben opgeofferd om zelf eenig voordeel te behalen! – Goed beschouwd hadden die Darwinianen een genialen aanleg.¹¹⁹

Voor juristen is bovenstaand scenario bekend. In het arrest *Thomas van Bremerhaven*¹²⁰ staat namelijk een haast identieke gebeurtenis centraal. Ook op 11 december 1875 liet de kapitein van een schip zijn vaartuig opblazen om verzekeringsgeld te kunnen innen. Dat wat dus een extreem voorbeeld lijkt dat zich alleen zal kunnen realiseren in een tot in het absurde doorgetrokken fictief militaristisch regime, blijkt een negentiende-eeuwse werkelijkheid. Het verwerpelijke karakter ervan wordt benadrukt door de verheerlijking van het darwinistische zelfzuchtideaal waar deze en vergelijkbare acties gevolg van zijn.

Dat de stemmen uit de toekomst van de negentiende eeuw in nauw verband staan met de daadwerkelijke toekomst – onze hedendaagse samenleving – blijkt bij het analyseren van *Darwinia* niet slechts een theoretische aangelegenheid zoals beschreven door Jameson. Illustratief is hier het ‘zuiveringsproces’¹²¹ dat wordt geïntroduceerd als de eerste component van een tweeledig redmiddel van de Darwiniaanse mensheid¹²². Kerk en militair staatsbewind slaan tegen het eind van de roman de handen ineen om op basis van een secuur opgestelde eliminatielijst een groot deel van de bevolking gericht uit te moorden. Hitler was ten tijde van het opstellen van deze fictieve zuiveringsmoord nog niet geboren. Tekenend is verder het vertoog van het personage Willrecht over de vluchtige karaktertrekken van de nieuwe Darwiniaanse samenleving:

[...] zonder het te weten doen wij, Darwinianen, reeds ons best om de wereld zoo oud en zoo slap en zoo ziekelijk te maken, als mogelijk is. Maar wilt gij uw steentje bijbrengen, om de zaak nog wat spoediger te doen afloopen, stook

---

¹¹⁹ Vitringa 1876, deel II, p. 142.

¹²⁰ Zie o.a. Wrobel 2006.

¹²¹ Vitringa 1876, deel II, p. 273.

¹²² Deel twee is ‘eene militaire dictatuur’ (Vitringa 1876, deel II, p. 269).

dan met woord en daad de vlam der zelfzucht aan, waardoor het bewuste zich zelf verteert. Zorg, dat de menschen alle illusiën verliezen, dat zij de kunst in dienst van 't materialisme stellen, het ideale verschoppen, de liefde verdierlijken, de vaderlandsliefde doen opgaan in een geblaseerd en onvruchtbaar kosmopolitisme, de edelmoedigheid schelden als eene dwaasheid, die zich zelve te kort doet, medelijden verklaren voor eene ziekelijke zenuwaandoening, godsdienstig gevoel aanzien voor melancholie, die tot krankzinnigheid voert, - dat zij, in één woord, alle geloof aan menschenwaarde verliezen, omdat zij erin geslaagd zijn, om iedere menschelijke handeling te verklaren als uiting van grover of fijner berekenende zelfzucht.¹²³

Materialisme en kosmopolitisme zijn frequent gebruikte hedendaagse termen, zeker in het licht van de Europese Unie, Brexit en Eurocrisis. Eenzelfde soort redenering geldt voor zelfzucht en liberalisme. Deze fenomenen worden in de opkomende Darwiniaanse samenleving van steeds evidenter belang: ‘Och ja, men hechtte daar dezen zin aan 't woord liberaliteit, dat ieder ongestoord mocht toegeven aan zijne zelfzucht en dat men 't eene dwaasheid achtte om zijn persoonlijk streven aan 't algemeen welzijn ten offer te brengen.’¹²⁴ Een negentiende-eeuwse beschrijving van een eenentwintigste-eeuwse waarheid: de individualisering van de louter zichzelf promotende en verkiezende zelfstandige mens. Dit extreme zelfstandigheidsstreven lijkt gedoemd uit te monden in een dictatoriaal regime (van kerk en staat), zoals in *Darwinia*. Ondanks verwoede pogingen van rechtvaardigheidsstrevende Willrecht¹²⁵ stelt de mens zich niet open voor (oorspronkelijk christelijke) naastenliefde en woekert de zelfzucht onverstoord door, tot zij ingekapseld wordt door een dictatoriaal regime. De verteller spreekt ironisch van ‘een gelukstaat der volken’¹²⁶. Toch zal het nooit helemaal tot een einde komen, impliceert het einde van de roman:

Er zijn pessimisten, die beweren, dat zulk een gelukstaat der volken slechts tijdelijk is; dat de ontevreden tweebeenige geestdrager straks de palliatieven, die niet bij machte zijn om hem op den duur bevrediging te schenken, met

---

¹²³ Vitranga 1876, deel II, p. 169.

¹²⁴ Vitranga 1876, deel I, p. 132.

¹²⁵ Wiens naam overigens ook al een indicatie is voor de autoriteit die we hem als lezer mogen toeschrijven; die van een goed, rechtvaardig man.

¹²⁶ Vitranga 1876, deel II, p. 284.

walging van zich werpt. Zij voorspellen, dat dan het streven naar zelfstandigheid zich op nieuw in de worsteling der grofste zelfzucht zal openbaren, totdat de strijd om het bestaan tot inzicht komt van zijn dom en onbereikbaar streven en zoo zijn einde vindt in vrijwillige onderwerping aan het beginsel der liefde. Waarom, vroeg ik mijn vriend den magnetiseur, hebt gij uwe somnambule niet gelast, dien laatsten strijd van Darwinia te openbaren?

Omdat, antwoordde hij glimlachend, geen Geest ooit dingen verteld heeft, die buiten het bereik der menschelijke ervaring liggen.¹²⁷

De genoemde ‘magnetiseur’ is de informatiebron van de verteller, die ‘met een paar streken zijne somnambule in slaap [brengt] en [...] uit verleden en toekomst [laat] vertellen, wat hij wil.’¹²⁸ De magnetiseur wordt als een vakkundig en daarmee wetenschappelijk betrouwbare bron geportretteerd¹²⁹, maar zelfs deze zeer bekwame figuur is niet in staat de grenzen van de dubbeltijdigheid te overschrijden: de geesten die hem inspireren kunnen niet meer bieden dan informatie (of extrapolatie) conform de menselijke ervaring. Toekomstverhalen, die in de kern altijd een zekere extrapolatie van de hedendaagse maatschappij behelzen, zijn dus gebonden aan het maatschappelijke referentiekader van auteur en lezers.

Bovenstaande heeft invloed op de verteller. Als eerder aangegeven heeft de verteller tot doel zijn lezers te onderwijzen. In het streven naar dit doel presenteert hij zichzelf ogenschijnlijk objectief. Tekenend is de zelfomschrijving als ‘verslaggever dezer spiritistisch-profetische geschiedenis’¹³⁰, waaraan ‘onpartijdigheid’¹³¹ als karakteristiek wordt verbonden. Eerder hebben we echter gezien dat de waardencontrastering van een huidige en toekomstige maatschappij een onoverkomelijk satirisch karakter draagt, dat bepaalde kwalificerende zelfstandig naamwoorden (cf. ‘vriend’), bijvoeglijk naamwoorden (cf. ‘waarde’, ‘geleerde’, ‘verwerpelijke’), bijwoorden (‘natuurlijk’) en andere signaalwoorden (‘dus’) bijdragen aan het bevestigen van een door lezer en verteller gedeeld bestaand normenkader. Dat de verteller hier inderdaad aan gebonden is, ondanks zijn objectiviteitsclaim, blijkt uit een discussie die hij voert met de zojuist geïntroduceerde informatieverstreckende geesten. Wat blijkt namelijk? Het

---

¹²⁷ Vitranga 1876, deel II, p. 284.

¹²⁸ Vitranga 1876, deel I, p. 179.

¹²⁹ Hij wordt bijvoorbeeld neergezet als een magnetiseur die gedreven wordt door de ‘edelen dorst naar kennis’ en enorm ver ‘t’huis [is] in de tobberijen der wetenschap’ (Vitranga 1876, deel I, p. 179).

¹³⁰ Vitranga 1876, deel I, p. 237.

¹³¹ Vitranga 1876, deel II, p. 22: ‘Nu gebiedt de onpartijdigheid van den verslaggever mij eerlijk te bekennen, dat de beelden gruwelijk leelijk waren [...]’

geciteerde fragment op pagina 28 van deze scriptie, waarin wordt gewezen op het onlosmakelijke verband tussen de in *Darwinia* beschreven maatschappij en de toekomstige maatschappij van de negentiende-eeuwers, is een citaat van iets wat de geesten tegen de verteller zeggen. Het relaas is de reactie op een opmerking van de verteller die zelf ook overduidelijk gevangen zit in het idealenkader van de lezers die hij, om precies die reden, veracht. Hij spreekt zoals zij: ‘Wij zijn tegenwoordig een zeer idealistisch en ultra-aesthetisch ras’¹³². Het antwoord is duidelijk: ‘Ja juist, spot de geest, - een aesthetisch ras, dat bij voorbeeld de lieve kinderen van kleuren en geuren dan alleen mooi vindt, als ze zoodanig op bloembedden zijn gerangschikt, dat ze 't idee opwekken van eene smakelijke confituurtaart!’¹³³ Het zwakke verweer van de verteller¹³⁴ wordt onderuitgehaald met het onvermijdelijke:

Ik zeg u, zoo zijn er honderden gevallen, die gij oogenblikkelijk zoudt inzien, als gij met ons aan de stof en hare wetten ontruikt waart. En nu valt ge mijne geduldige collega's lastig door allerlei bezwaren op te stapelen. 't Wil er bij u niet in, dat er in onze dagen vele heugelijke teekenen zijn, die ons recht geven, om de hoop te koesteren, dat over eenige eeuwen Darwinia zal verwezenlijkt worden.¹³⁵

Ook de verteller is dus gevangen in een maatschappelijk referentiekader. Dat heeft grote gevolgen voor de inhoud en strekking van de roman. De roman mag dan, zoals Bakhtin aangeeft, een orkestratie van stemmen zijn; de verteller blijft haar dirigent. Een dirigent die ondanks (wetenschappelijke) objectieve pretentie gestuurd wordt door maatschappelijke conventies. Hij is vrij in selectiviteit, maar deze selectiviteit is begrensd door het referentiekader.

Deze vrijheid in gebondenheid is ook kenmerkend voor de lezer van romans. Enerzijds staat interpretatie vrij. Dat wordt duidelijk geconcretiseerd in *Darwinia*, wanneer verscheidene bevolkingsgroepen aan de haal gaan met de inhoud van het door Willrecht vertaalde Nieuwe Testament. Dit blijkt uit een sprekende hoofdstuktitel: ‘Daar het Christendom zich naar aller behoeften accommodeert, wordt het door alle Darwinianen - met uitzondering van den geleerden stand - omhelsd en brengt eene heilrijke hervorming teweeg.’¹³⁶ Een grote groepering

---

¹³² Vitranga 1876, deel II, p. 154.

¹³³ Ibidem.

¹³⁴ Namelijk dat dat slechts één voorbeeld is.

¹³⁵ Vitranga 1876, deel II, p. 154.

¹³⁶ Vitranga 1876, deel II, p. 229.

leest het Nieuwe Testament als een communistisch manifest, vrouwen herkennen emancipatoire uitgangspunten in het werk, en Willrecht blijft vergeefs streven naar naastenliefde op basis van exact hetzelfde geschrift. Het christendom wordt staatsgodsdienst, en omdat het zo multi-interpretabel is, gaat deze ‘staatsgodsdienst [die] een volslagen Atheïsme [is]’¹³⁷ als algemeen staatsfundament dienen. Eenzelfde redentatie gaat op voor het begrip ‘liberaliteit’, dat door alle personages even belangrijk wordt gevonden, maar ook volledig verschillend wordt begrepen.¹³⁸

Niemand ontkomt aan individuele interpretatie. De verteller legt zijn eigen interpretatie deels op aan zijn lezers door selectief te zijn in hetgeen hij vertelt, en bepaalde zelfstandig naamwoorden, bijvoeglijk naamwoorden, bijwoorden en namen te gebruiken. De lezer op zijn beurt is selectief in zijn leesproces; hij zal aan bepaalde elementen meer gewicht toekennen dan aan andere. Feit blijft dat beide partijen gebonden zijn aan een maatschappelijk referentiekader, dat interpretatie stuurt, maar bovenal begrenst. Dat maakt dat het beschrijven van en lezen over een alternatieve werkelijkheid nooit volledig los zal staan van heersende maatschappelijke tendensen. Zoals werd beschreven door Jameson: een mens kan extrapoleren, maar niet losbreken uit sociaalmaatschappelijke ketens van het heden. Heden en toekomst; ze zijn beide aanwezig in de utopische sciencefictionroman. Het altijd impliciet aanwezige satirische aspect ligt besloten in de confrontatie van deze beide tijden; in de *dubbeltijdigheid* van de sciencefictionroman.

Lees je over een fictieve toekomst, dan lees je in wezen dus over het heden van de auteur, en over een mogelijke toekomst daarvan. Dat die toekomst deels bewaarheid zal worden, is deels te wijten (of danken) aan de auteur, en deels aan je eigen interpretatie. Gebondenheid in vrijheid, of vrijheid in gebondenheid? De toekomst zal hoe dan ook volgen, en we vormen haar zelf, soms in literatuur. Misschien is dat wat liberalisme is. Maar dat beseffen die primitieve Darwinianen natuurlijk niet.

---

¹³⁷ Vitrina 1876, deel II, p. 235.

¹³⁸ Illustratief voor de interpretatieve invloed op het gebruik van dit woord is ‘Glatthout had zijne verheffing te danken aan de gepaste aanwending van het woord liberaliteit.’ (Vitrina 1876, deel I, p. 247).

CONCLUSIE

In 1876 schreef Anne Johannes Vitranga (pseud. Jan Holland) *Darwinia. Een roman uit een nieuwe wereld*. De nieuwe wereld die beschreven wordt is die van de eenentwintigste eeuw. Enerzijds een fictieve eenentwintigste eeuw, anderzijds een eenentwintigste eeuw die op bepaalde fronten – vooral wanneer het gaat over liberalisme, darwinisme, wetenschap en klimaat – sterk lijkt op de onze.

Deze constatering leidde tot een vraag, die uiteindelijk leidde tot deze scriptie. *Hoe is het schijnbaar toekomstvoorspellende karakter van de satirisch-dystopische roman Darwinia van Anne Johannes Vitranga te verklaren met behulp van de huidige sciencefictiontheorie?* Twee theoretische hoofdstukken en een meer analytisch slothoofdstuk resulteerden in de volgende overwegingen.

In hoofdstuk 1 is uitgelegd dat literatuur zowel een cognitieve als een morele functie kan hebben. Aan de hand van theorie van Bakhtin en Mathijssen is uitgelegd dat de nadruk in de romantekst zelf voornamelijk op het cognitieve aspect ligt. De roman biedt de lezer een orkestratie aan stemmen, die op een bepaalde manier ten opzichte van elkaar geïmponeerd zijn. De lezer kan uit deze positionering, die mede bepaald wordt door de verteller en het referentiekader van de lezer zelf, een morele boodschap afleiden. Verder werd uitgelegd dat de inhoud van die morele boodschap en ook het voorafgaande cognitieve element worden bepaald door het specifieke soort romanliteratuur waarmee de lezer van doen heeft. *Darwinia* is wegens haar op toekomst en maatschappelijk experiment gerichte thematiek omschreven als een sciencefictionroman. Deze kwalificatie werd aan de hand van de theorie van Frye gespecificeerd met behulp van de door mij geïntroduceerde term *dystopische satire*. Die term houdt in dat iedere utopische sciencefictionroman een dystopisch element bevat dat een satirisch effect sorteert. De *dystopische satire* zet twee samenlevingen, twee normenkaders, tegenover elkaar: de samenleving van de schrijver, en de samenleving die hij beschrijft.

In hoofdstuk 2 werd de relatie tussen beide samenlevingen op grond van de theorie van Lombardo omschreven als een relatie van extrapolatie, waarin de in het literaire werk beschreven samenleving gezien wordt als een mogelijke toekomstige versie van de samenleving waarin het werk is ontstaan. De vraag was toen in hoeverre zo'n literaire mogelijkheid ook werkelijkheidspotentie heeft. Met de theorie van Jameson als uitgangspunt is uitgelegd dat die er zeker is. Het satirische element veronderstelt namelijk een

gemeenschappelijk referentiekader van verteller en lezer, en dat vereiste van het gemeenschappelijk referentiekader maakt weer dat het aantal toekomstmogelijkheden dat in de dystopische satire onderzocht kan worden, wordt beperkt. De dystopische satire, bleek verder, doet de representatie van het heden van de auteur een tijdstransformatie ondergaan, waarbij dat heden verandert in het verleden van het toekomstscenario. Deze tijdstransformatie betekent een omkering van het dubbeltijdigheidsconcept van Marita Mathijsen. Waar het historische werk een orkestratie biedt van verleden en auteursheden, biedt de sciencefictionroman een spreekbuis voor gelijktijdig de stemmen uit het auteursheden en de stemmen uit een potentieel realistische toekomst. Hierin ligt de voorspellende functie van literatuur besloten.

In hoofdstuk 3, ten slotte, is met behulp van een licht ideologiekritisch getinte verhaalanalyse aangetoond hoe bepaalde narratieve elementen in *Darwinia* bijdragen aan de voorspellende werking van deze roman. Hierbij is hoofdzakelijk aandacht besteed aan de positie van de verteller. Duidelijk werd dat ook de vertelinstantie en de lezer van de dystopische satire beperkt zijn door de grenzen van hun maatschappelijke referentiekaders. Dit maakt enerzijds dat de verteller de samenleving in de dystopische satire geneigd is te presenteren als extrapolatie van de auteurssamenleving, anderzijds dat de lezer ook geneigd is diezelfde samenleving te interpreteren als vergelijkbaar met zijn eigen samenleving.

Zo slaan verteller en lezer, aangestuurd door ingekaderde interpretatie, een brug tussen twee samenlevingen. Tussen een fictieve en een werkelijke, tussen een vroegere en een hedendaagse. Een brug naar begrip, van onze eigen samenleving en haar potentiële toekomst. ‘Bruggen slaan’; wederom een herkenbaar concept. Literatuur leert ons dat voor de bewerkstelling slechts bladzijden nodig zijn.

BIBLIOGRAFIE

GEDRUKTE BRONNEN

- Bauman, Z., 'Times of interregnum.' In: *Ethics & Global Politics*, 5(1) (2012), pp. 49-56.
- Besser, S., 'Dialogisme'. In: Rock, J., G. Franssen & F. Essink (red.), *Literatuur in de wereld: Handboek moderne letterkunde*. Nijmegen: Uitgeverij Vantilt, 2013, pp. 113-120.
- Dautzenberg, J., 'Science Fiction en literatuurwetenschap: geschiedenis, problemen, bibliografie'. In: *Forum der Letteren* (1980), pp. 1-27.
- Eagleton, R., *The Holocaust and the postmodern*. Oxford: Oxford University Press, 2004.
- Finkelkraut, A., *Un coeur intelligent*. Parijs: Stock / Flammarion, 2009.
- Foucault, M., *Les mots et les choses. Une archéologie des sciences humaines*. Parijs: Éditions Gallimard, 1966.
- Frye, N., *Anatomy of criticism*. Princeton: Princeton University Press, 1957.
- Frye, N., 'Varieties of literary Utopias'. In: *Daedalus* 94(2) (1965), pp. 323-347.
- Geerdink, N., J. Joosten & J. Oosterman (red.), *De leeslijst. 222 werken uit de Nederlandse literatuur*. Nijmegen: Uitgeverij Vantilt, 2015.
- Giddens, A., *Modernity and self-identity: self and society in the Late Modern Age*. Stanford: Stanford University Press, 1991.
- Gordin, M., H. Tilley & G. Prakash, *Utopia/dystopia. Conditions of historical possibility*. Princeton: Princeton University Press, 2010.
- Graaf, A. de, J. Sanders, B. Beentjes & H. Hoeken, 'De rol van identificatie in narratieve overtuiging.' In: *Tijdschrift voor Taalbeheersing* 29(3) (2007), pp. 237-250.
- Griffin, D., *Satire: a critical reintroduction*. Lexington: University Press of Kentucky, 1994.
- Heijne, B., *Echt zien. Literatuur in het mediatijdperk*. Amsterdam: Uitgeverij Athenaeum-Polak & Van Genneep, 2009.
- Holquist, M. (ed.), *The dialogic imagination by M.M. Bakhtin. Four essays*. Austin: University of Texas Press, 1981.
- Huntington, J., 'Utopian and anti-utopian logic: H.G. Wells and his successors'. In: *Science Fiction Studies* 9(2) (1982), pp. 122-146.
- Jameson, F., 'Progress versus Utopia; or, Can we imagine the future?'. In: *Science Fiction Studies* 9(2) (1982), pp. 147-158.

- Jameson, F., *Archeologies of the future: the desire called utopia and other science fictions*. Londen: Verso, 2005.
- Kernan, A., *The Plot of Satire*. New Haven: Yale University Press, 1965.
- Levitas, R., *The concept of utopia*. Hemel Hempstead: Philip Allan, 1990.
- Lombardo, T., *Contemporary futurist thought: Science fiction, future studies, and theories and visions of the future in the last century*. Bloomington: AuthorHouse, 2006.
- Mathijssen, M., *Historiezucht. De obsessie met het verleden in de negentiende eeuw*. Nijmegen: Uitgeverij Vantilt, 2013.
- Mathijssen, M., *Nederlandse literatuur in de romantiek 1820-1880*. Nijmegen: Uitgeverij Vantilt, 2004.
- Meijer Drees, M. & I. Nieuwenhuis, 'De macht van satire: grenzen testen, grenzen stellen'. In: *Nederlandse letterkunde* 15(3) (2010), pp. 193-220.
- Moylan, T., *Scraps of the untainted sky. Science fiction, utopia, dystopia*. Boulder: Westview Press, 2000.
- Quintero, R. (ed.), *A companion to satire. Ancient and modern*. Hoboken: Wiley-Blackwell, 2006.
- Sargent, L., 'The three faces of utopianism revisited'. In: *Utopian Studies* 5(1) (1994), pp. 1-37.
- Spencer, H., *The principles of biology*. Londen: Williams and Norgate, 1864.
- Vitringa, A. (Jan Holland), *Darwinia. Een roman uit een nieuwe wereld*. Deventer: W. Hulscher G.Jz., 1876. Geraadpleegd via: <http://www.dbnl.org/tekst/vitr005darw01_01/>.
- Wrobel, H., 'Die Explosion von Bremerhaven am 11.12.1875 und ihr Nachhall in der Dogmatik des deutschen Strafrechts. Ein kleiner Beitrag zur Rechtsgeschichte Bremerhavens'. In: U. Lissau (Hrsg.), *Amtsgericht in Bremerhaven – Geschichte und Gegenwart. Beiträge aus Justiz, Forschung und Denkmalpflege (= Schriften aus dem Amtsgericht Bremerhaven. Nr.2)*. Bremerhaven: Wirtschaftsverlag NW, 2006.

DIGITALE BRONNEN

Canavan, J., 'Science Fiction' in *The Oxford Research Encyclopedia on Literature*, Oxford University Press 2017. Geraadpleegd via: <<http://literature.oxfordre.com/view/10.1093/acrefore/9780190201098.001.0001/acrefore-9780190201098-e-136>>.

Delpher Krantenbank, <www.delpher.nl>.

Weiland, P., Definitie 'pharizeër' in: *Kunstwoordenboek, of verklaring van allerhande vreemde woorden, benamingen, gezegden en spreekwijzen, die, uit verscheidene talen ontleend, in de zamenleving en in geschriften, betreffende alle vakken van kunsten, wetenschappen en geleerdheid, voorkomen*. Rotterdam: D. Bolle, 1858. Geraadpleegd via: <http://www.dbnl.org/tekst/weil004kuns01_01/weil004kuns01_01_0016.php#p1003>.

LIJST VAN AFBEELDINGEN

Afb. 1 (voorblad)

Titelblad roman *Darwinia. Een roman uit een nieuwe wereld.*, gedateerd 1876. Afbeelding verkregen op 13 februari 2018 via <http://www.dbnl.org/tekst/vitr005darw01_01/vitr005darw01_01_0001.php>.